

Projekat “Reforma srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji”

Podrška socijalnom uključivanju osetljivih grupa

Koncept promovisanja i unapređenja inkluzije socijalno osetljivih grupa u sistem kooperativnog srednjeg stručnog obrazovanja

Sadržaj

Uvod	5
1. Pristup i metodologija	6
2. Ključni pojmovi	8
3. Analiza stanja u Republici Srbiji	10
3.1. Obrazovni status socijalno najugroženijih grupa	13
3.2. Mehanizmi podrške	15
4. Zakonodavni i strateški okvir	20
4.1. Zakonodavni okvir	21
4.2. Propisi u oblasti obrazovanja i vaspitanja	22
4.3 Strateški okvir	25
5. Prepreke za mlade iz socijalno uskraćenih porodica i mlade Rome i Romkinje	28
5.1. Strukturne prepreke	29
5.2 Kulturološke prepreke (društveni kontekst i stavovi)	32
5.3. Prepreke lične prirode (individualni faktori kod mladih)	35
6. Prepreke za mlade sa invaliditetom	36
6.1. Strukturne prepreke	37
6.2. Kulturološke prepreke (društveni kontekst i stavovi)	38
6.3. Prepreke lične prirode (individualni faktori kod mladih)	39
7. Glavni nalazi i preporuke	40
7.1. Opšte preporuke	41
7.2 Preporuke za dalje projektne aktivnosti	42
7.2.1 Ključni ciljevi/podciljevi	42
Bibliografija	48

Spisak skraćenica

- GIZ - Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju
- EU – Evropska unija
- EK – Evropska komisija
- MPNTR – Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
- OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
- RZS – Republički zavod za statistiku
- SROS – Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine
- SIPRU – Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva
- VET – srednje stručno obrazovanje
- ETF – Evropska fondacija za stručnu obuku
- LFS – Anketa o radnoj snazi
- NEET – Osobe koje nisu zaposlene i nisu uključene u obrazovanje ili obuku
- HBS – Anketa o budžetu domaćinstava
- IOP – Individualni obrazovni plan
- REF – Fond za obrazovanje Roma

Napomena: Sve interpretacije, zaključci i preporuke sadržane u ovom dokumentu pripadaju autorki koncepta i ne predstavljaju nužno i zvanične stavove GIZ-a.

Uvod

Projekat “Reforma srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji” sprovodi se od aprila 2013. godine pod pokroviteljstvom Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Nemačke. Projekat zajednički sprovode Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (GIZ), uz učešće svih ostalih relevantnih partnera. Projekat ima za cilj unapređenje ponude inkluzivnog kooperativnog obrazovanja za stručna zanimanja u skladu sa potrebama tržišta rada, kroz uvođenje elemenata dualnog obrazovanja u formalni sistem srednjeg stručnjog obrazovanja.

Unapređenje učešća mladih iz socijalno osetljivih grupa prepoznato je kao jedan od glavnih ciljeva projekta. Projekat posebno podržava izradu i sprovođenje koncepta/strategije za konkretnu ciljnu grupu u svrhu promovisanja i poboljšanja inkluzije socijalno osetljivih grupa u sistem kooperativnog obrazovanja.

U konceptu/strategiji ukratko je izložena trenutna situacija u kojoj se nalaze mladi iz socijalno osetljivih grupa u Srbiji, navedene su glavne prepreke sa kojima se socijalno osetljive grupe suočavaju po pitanju pristupa pravu na obrazovanje i iznete su preporuke u vezi s odgovarajućim pristupom i merama koje treba preduzeti radi njihovog uključivanja u sistem kooperativnog srednjeg stručnog obrazovanja i njihovog daljeg obrazovanja po završetku osnovne škole.

Glavni zaključci i preporuke služe kao osnova za kreiranje posebnih, ciljanih mera podizanja svesti i mera podrške koje će biti sprovedene kako bi se poboljšalo uključivanje dece iz socijalno osetljivih grupa u obrazovanje, a naročito u škole koje učestvuju u ovom projektu.

Urađene analize stanja i predložene mere prvenstveno se odnose na romske učenike i njihove roditelje, kao i na mlade iz ekonomski ugroženih porodica i mlade sa invaliditetom.¹

1   Konkretne mere podizanja svesti i mere podrške za mlade sa invaliditetom biće naknadno razrađene.

1. Pristup i metodologija

U izradi koncepta/strategije primenjen je participativni pristup i korišćeni su podaci iz sekundarnih i primarnih izvora².

Sekundarni izvori podataka obuhvatali su:

- relevantan nacionalni zakonodavni i strateški okvir;
- relevantan međunarodni strateški okvir;
- raspoložive statističke podatke domaćih i međunarodnih organizacija;
- relevantna istraživanja sprovedena na nacionalnom nivou i njihove nalaze;
- relevantne mere/aktivnosti u vezi s uključivanjem Roma i dece sa invaliditetom u sistem obrazovanja.

Analiza sadržine relevantnih dokumenata pružila je uvid u status, operativni okvir i identifikovane izazove i potencijale za unapređenje učešća mladih iz socijalno osetljivih grupa u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja, a takođe je poslužila kao izvor informacija za izradu smernica za vođenje dubinskih intervjua sa ključnim ispitanicima.

Primarni podaci dobijeni su od relevantnih ključnih aktera: državnih ustanova i ključnih donosilaca odluka (poput državnih organa i ministarstava), nezavisnih tela, kao i relevantnih međunarodnih i nacionalnih organizacija civilnog društva³.

Dubinski intervjui sa 21 predstavnikom 16 ustanova/NVO i međunarodnih NVO obavljani su u periodu od septembra do oktobra 2017. godine. U intervjuiima sa ključnim akterima obrađene su sledeće ključne oblasti: identifikovanje glavnih prepreka za uključivanje dece iz socijalno osetljivih grupa (romske dece i dece sa invaliditetom) u srednje obrazovanje; preporuke o tome kako da aktivnosti podrške i podizanja svesti dopru do što većeg broja učenika iz socijalno isključenih grupa.

Pored toga, NVO “Praxis” sprovela je istraživanje kojim su obuhvaćena romska deca upisana u srednje stručne škole uključene u ovaj projekat (u školskoj 2017/2018. godini); romska deca koja nisu upisala srednju školu, kao i roditelji romske dece koja nisu upisala srednju školu⁴. Istraživanje je pružilo uvid u stavove romske dece i njihovih roditelja prema srednjoškolskom obrazovanju, glavne prepreke u tom smislu i mehanizme podrške deci koji su važni za nastavak njihovog procesa obrazovanja.

U novembru 2017. godine organizovana je radionica sa predstavnicima GIZ-a i relevantnim akterima sa republičkog i lokalnog nivoa.⁵ Glavni cilj radionice bio je predstavljanje glavnih nalaza i zaključaka i prikupljanje dodatnih inputa za osmišljavanje aktivnosti podizanja svesti i drugih mera podrške namenjenih konkretnoj ciljnoj grupi⁶.

² Izvori informacija i tabela aktivnosti i rezultata koji treba da se postignu – Prilog 1

³ Spisak ključnih aktera sa kojima su obavljani intervjui – Prilog 2

⁴ Broj učesnika obuhvaćenih istraživanjem – Prilog 4

⁵ Spisak učesnika radionice – Prilog 5

⁶ Izveštaj sa radionice – Prilog 6

2.

Ključni pojmovi

Socijalno uključivanje je višedimenzionalni fenomen koji utiče na razne oblasti života: ekonomski, politički, kulturni i društveni život. Ovaj pojam obuhvata pristup socijalnim i ekonomskim pravima, kao što su pravo na zapošljavanje, obrazovanje, stanovanje, zdravstvenu, pravnu i socijalnu zaštitu, pravo na slobodu kretanja i načelo nediskriminacije. Kada je, iz više razloga koji su povezani sa raznim izvorima i poreklom, mladoj osobi uskraćen pristup nekom pravu ili pravima, njeno učešće u društvu postaje nemoguće i njoj je relativno mukotrpno odnosno teško da izbegne da bude uvučena u spiralu mehanizama socijalne isključenosti.⁷

Socijalno uključivanje je proces samoostvarenja pojedinca u društvu, prihvatanja i prepoznavanja njegovih potencijala od strane društvenih institucija i njegovog integrisanja u mrežu društvenih odnosa u zajednici. S aspekta mlade osobe, taj proces se odvija kroz školovanje, zapošljavanje, volonterski rad i druge oblike učešća u društvu. Ovo važi za sve mlade ljude jer je mladost faza u životu kada oni prolaze kroz proces tranzicije koji vodi ka [većoj] samostalnosti u okviru šireg društva pod okolnostima koje se brzo menjaju. Međutim, ovaj pojam ima posebno značenje kad je reč o mladima koji potiču iz socijalno ugroženih sredina i žive u teškim i nesigurnim uslovima. Za njih socijalno uključivanje ima drugačiju konotaciju i polazi od potrebe za rušenjem raznih prepreka pre nego što steknu socijalna prava kao punopravni članovi društva.

Evropska unija definiše socijalno uključivanje kao “proces koji omogućava da oni koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju mogućnost i sredstva koja su potrebna za puno učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu i postizanju životnog standarda i blagostanja koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Socijalno uključivanje osigurava veće učešće građana u donošenju odluka što utiče na njihove živote i ostvarenje osnovnih prava”⁸.

Veštine i znanja imaju suštinski značaj za razvoj ljudskih resursa i društveni razvoj jer su to ključni elementi koji doprinose nacionalnom prosperitetu i kvalitetnijem životu za sve. Veštine podrazumevaju sposobnost primene znanja i kompetencija u obavljanju zadataka i rešavanju nekog problema na poslu ili u kontekstu učenja, kao i u privatnom i društvenom životu. Kad je reč o pojedincu, veštine podrazumevaju zapošljivost i socijalnu mobilnost, a kad je reč o društvu, one predstavljaju glavni pokretač produktivnosti, konkurentnosti i inovativnosti.

Veoma je važno završiti srednju školu jer je procenat nezaposlenih mnogo veći među osobama koje nisu završile srednju školu i one zarađuju manje od osoba koje imaju diplomu srednje škole⁹.

Dok se nekada smatralo da je završena osnovna škola preduslov za poboljšanje nečijeg socijalnog položaja kroz stabilna primanja, danas je taj preduslov završena srednja škola. Brojna istraživanja ukazuju na to da lica koja napuste srednju školu pre sticanja diplome mnogo teže pronalaze posao (Stanard, 2003), češće se odaju kriminalu (Harlow, 2003) i kod njih je veća verovatnoća da će upasti u “začarani krug” socijalne isključenosti (Starc i sar., 2006). Pored toga, statistički podaci pokazuju da ljudi koji nisu završili srednju školu jedva da mogu da zarade dovoljno da podmire svoje elementarne potrebe i kod njih je verovatnoća tri puta veća da će biti nezaposleni i dva puta veća da će živeti ispod linije siromaštva (Bridgeland i sar., 2006).

Važno je naglasiti da mlade i “socijalno isključene” ne treba tretirati kao homogenu grupu. Neophodno je imati na umu razlike između različitih grupa, umesto pretpostavljati i tretirati ih kao da sve one zajedno imaju iste potrebe. Vrlo često se na taj način gubi iz vida posebna ugroženost mladih ljudi, a naročito se javlja rizik od dalje marginalizacije onih koji su ugroženi na više načina. Mora se obratiti pažnja na strukturne i sistemske prepreke njihovom socijalnom uključivanju, naročito u oblasti obrazovanja na svim nivoima (Savet EU, 2005; EK, 2005).

⁷ Mapping of Barriers to Social Inclusion of Young People in Vulnerable Situations, J. Markovic, S. Dzigurski, M.G. Lopez, *Evropska komisija i Savet Evrope*, 2014.

⁸ Evropska komisija (2010), The European Social Fund and social inclusion, URL: <http://ec.europa.eu/esf/BlobServlet?docId=166&langId=en>.

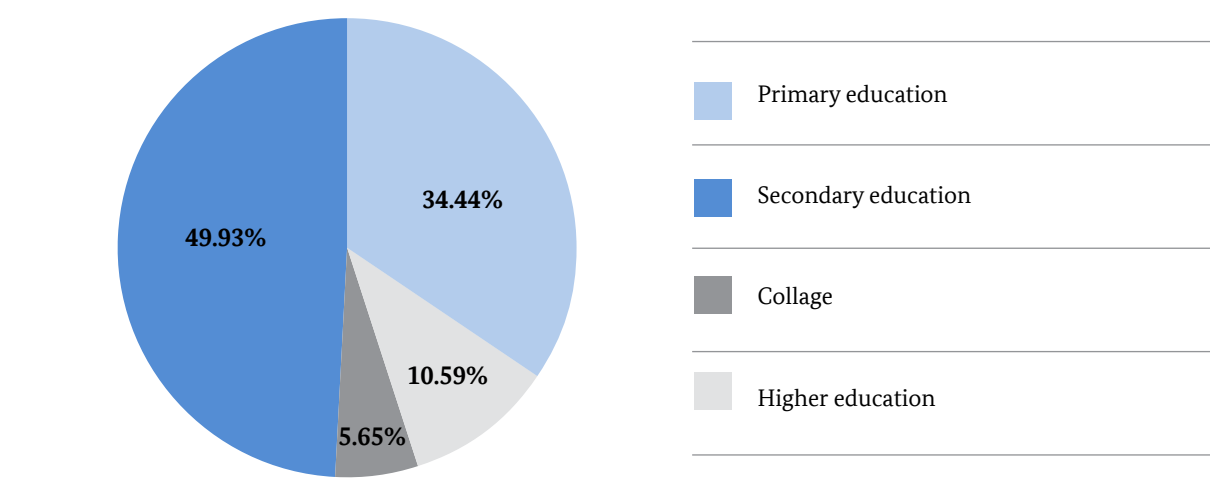
⁹ OECD, 2013.

3.

Analiza stanja u Srbiji

Udeo lica bez ikakvog obrazovanja ili sa niskim nivoom obrazovanja odnosno lica sa nezavršenom osnovnom školom ili samo sa završenom osnovnom školom u ukupnoj populaciji uzrasta 15 i više godina smanjen je u periodu između dva popisa stanovništva u Republici Srbiji (2002–2011), dok je udeo lica sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem povećan (Republički zavod za statistiku, 2013). Uprkos tome, **obrazovna struktura stanovništva Srbije i dalje je nepovoljna.**

Grafikon 1: Obrazovna struktura u Srbiji

Izvor: RZS, 2013.

Broj učenika srednjih škola ostaje stabilan: 249.896 učenika u školskoj 2016/17. godini, u odnosu na 249.208 u školskoj 2017/18. godini. Kada je u pitanju srednje stručno obrazovanje, najveći broj učenika pohađa četvorogodišnje profile srednjih stručnih škola. U odnosu na školsku 2016/17. godinu, broj učenika u trogodišnjim profilima povećan je za 3.144 učenika, dok je u četvorogodišnjim profilima njihov broj smanjen.

Tabela 1: Broj učenika u srednjim školama

	2016/2017.	2017/2018.
Broj učenika u gimnazijama	64.691	65.381
Broj učenika u umetničkim školama	742	697
Broj učenika u četvorogodišnjim obrazovnim profilima srednjih stručnih škola	157.200	152.723
Broj učenika u trogodišnjim obrazovnim profilima srednjih stručnih škola	27.263	30.407

Izvor: MPNTR, 2017.

Republika Srbija je jedna od retkih zemalja gde **srednje obrazovanje još uvek nije obavezno**, iako je Strategijom razvoja obrazovanja predviđeno uvođene obaveznog srednjeg obrazovanja. Obuhvat dece srednjim obrazovanjem je 90% u 2016. godini i obuhvat devojčica je veći nego dečaka.

Tabela 2: Obuhvat dece srednjim obrazovanjem, po polu

	2014.			2015.			2016.		
	Ukupno	Dečaci	Devojčice	Ukup-no	Dečaci	Devojčice	Ukup-no	Dečaci	Devojčice
Obuhvat	88,7	86,9	90,5	89,6	88,1	91,3	89,8	88,5	91,1

Izvor: RZS, 2017.

Stopa završavanja srednjeg obrazovanja je veća u 2016. godini u odnosu na 2014. godinu i iznosi 90,1%, u odnosu na 83,6%, dok je stopa osipanja dece iz obrazovnog sistema 1,1%. u 2016. godini.

Tabela 3: Stopa završavanja srednjeg obrazovanja i osipanja dece

	2014.	2015.	2016.
Stopa završavanja	83,6	87,8	90,1
Stopa osipanja	1,2	1,3	1,1

Izvor: RZS, 2017.¹⁰

Broj osoba koje su rano prekinule školovanje i nisu na obuci (NEET) je i dalje visok. U Srbiji je gotovo 18% lica od 15 do 24 godine starosti sa osnovnim obrazovanjem (ISCED 2) koje nisu uključene u obrazovanje ili obuku i oko 22% osoba starosti od 15 do 29 godina. Podaci Ankete o radnoj snazi pokazuju trend opadanja ovog broja u pret-hodnih nekoliko godina, ali je on i dalje nezadovoljavajući u odnosu na trendove u ostalim evropskim zemljama.

Tabela 4: Osobe koje su rano prekinule školovanje i nisu na obuci

NEET	2014.	2015.	2016.
Lica od 15 do 24	164.448	155.461	134.058
Lica od 15 do 29	322.212	302.561	267.562
Udeo NEET u ukupnom broju stanovništva (lica od 15 do 24)	20,4	19,9	17,7
Udeo NEET u ukupnom broju stanovništva (lica od 15 do 29)	25,3	24,5	22,3

Izvor: RZS, 2017.

10 Republički zavod za statistiku, Statistika obrazovanja, Stopa odustajanja predstavlja razliku između broja učenika na početku i broja učenika na kraju školske godine. Ovaj način izračunavanja stope odustajanja od školovanja ne može da registruje one učenike koji su odustali između kraja jedne školske godine i početka naredne školske godine.

Prema podacima MPNTR-a, u školskoj 2017/2018. godini elementi dualnog obrazovanja uvedeni su u 74 obrazovna profila srednjih stručnih škola kojima je obuhvaćeno 1.591 učenika.

3.1. Obrazovni status socijalno najugroženijih grupa

Vlada Republike Srbije je socijalno ugrožene kategorije stanovništva po prvi put identifikovala u svojoj Strategiji za smanjenje siromaštva u Srbiji iz 2003. godine, a zatim i u tekućim politikama u oblasti socijalnog uključivanja. Vlada je prepoznala sledeće socijalno ugrožene kategorije stanovništva¹¹ u Republici Srbiji: osobe sa invaliditetom, deca, mladi, žene, stari (preko 65 godina), pripadnici romske nacionalne manjine, neobrazovani, nezaposleni, izbeglice i interno raseljena lica i stanovništvo u ruralnim područjima. Pri utvrđivanju kriterijuma za definisanje socijalne ugroženosti i isključenosti određenih grupa uzimaju se u obzir statistički podaci iz Ankete o budžetu domaćinstava (HBS) i Ankete o radnoj snazi (LFS).

Postoje znatni regionalni dispariteti u nivou obrazovanja. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, oko 23% lica u gradskim područjima ima visoko obrazovanje, u odnosu na svega 6% lica koji žive u vangradskim područjima. Taj odnos je suprotan kad je reč o udelu lica koja su završila osnovnu školu i lica koja nisu do kraja završila osnovnu školu, sa stopom od oko 23% u gradskim područjima i čak 51% u vangradskim područjima. Poređenjem stanja u različitim regionima Srbije dobija se jasnija slika o ogromnim regionalnim disparitetima u nivou obrazovanja stanovništva, koji odgovaraju razlikama u nivou regionalnog ekonomskog razvoja¹².

Obrazovna struktura osoba sa invaliditetom znatno je manje povoljna od obrazovne strukture opšte populaci-je: 53,3% osoba sa invaliditetom uzrasta od 15 i više godina završilo je ili nije do kraja završilo osnovnu školu, dok je svega 6,6% završilo tercijarni nivo obrazovanja. Ove razlike su još veće kada se posmatra obrazovna struktura stanovništva u gradskim i vangradskim područjima.

Prema istraživanju koje je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja sprovedo u 80% svih osnovnih i sred-njih škola u Srbiji¹³, 92,2% svih učenika kojima je potrebna dodatna podrška pohađaju redovne škole (dok ostali pohađaju specijalne škole). Veći procenat dece kojoj je potrebna dodatna podrška upisuje se u redovne osnovne škole nego u redovne srednje škole.¹⁴

Broj učenika za koje je izrađen Individualni obrazovni plan 1 (IOP1) u osnovnim školama značajno je povećan u periodu 2014/2016. godina. U 2014. godini po IOP1 radilo je 4.826 dece, dok je u 2016. IOP1 izrađen za 7.298 dece. Broj dece koja rade na osnovu IOP2 plana takođe pokazuje rast. U 2014. godini na osnovu IOP2 radilo je 3.018 dece, dok je u 2016. godini IOP2 izrađen za 4.248 dece¹⁵.

11 Ostali pojmovi – marginalizovane, socijalno isključene grupe – koriste se kao sinonimi u vezi s ostalim strateškim dokumentima na nacionalnom nivou i nivou EU.
12 Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju, 2014.
13 □ES, (2012), Praćenje primene inkluzivnog pristupa sistemu obrazovanja u Srbiji
14 DILS je projekat Vlade Republike Srbije finansiran iz zajma Međunarodne banke za obnovu i razvoj - IBRD br. 7510 (“Službeni glasnik RS”, br. 121/08).
15 Inkluzivnim obrazovanjem, koje je uvedeno 2009. godine, definisani su najvažniji elementi zakonom uređene poli-tike inkluzivnog obrazovanja u Srbiji, uključujući: zabranu diskriminacije, segregacije i svih vidova odvajanja koji nisu u najboljem interesu deteta; novu upisnu politiku da se, umesto testiranja dece pre upisa u školu, vrši skrining nakon upisa radi identifikacije dece kojoj je potrebna posebna/dodatna podrška; novu programsku politiku obrazo-vanja kroz personalizovane metode rada ili individualne obrazovne planove IOP1 (prilagođeni program rada), IOP2 (modifikovani progam rada) i IOP3 (unapređeni i prošireni programi za darovitu decu).

Tabela 5: Broj učenika u redovnim osnovnim školama sa kojima se radilo po individualnom obrazovnom planu (IOP)

	2014.	2015.	2016.
IOP 1	4.826	6.065	7.298
IOP 2	3.018	3.702	4.248

Izvor: RZS, 2017.

Procenat pohađanja srednjoškolskog obrazovanja je manji među decom iz osetljivih grupa – među najsiromašnijima¹⁶ srednju školu pohađa svega 74% dece (68,2% dečaka i 83,3% devojčica).¹⁷

Dispariteti između Roma i opšte populacije u Srbiji, u smislu pristupa zapošljavanju, obrazovanju, zdravstvenim i socijalnim uslugama, su značajni. Prema podacima iz popisa stanovništva iz 2011. godine, u Srbiji ima 147.604 Roma (RZS, 2013). Međutim, u mnogim studijama iznete su znatno veće procene broja Roma (oko 500.000)¹⁸. Romska zajednica je jedna od najsiromašnijih i najugroženijih grupa sa akutnim socijalnim problemima u Srbiji.

Podaci iz poslednjeg popisa stanovništva ukazuju na to da je, u okviru romske zajednice, **87% populacije završilo osnovnu školu ili nije završilo ni osnovnu školu, dok je procenat onih koji su završili visoku školu ispod 1%** (RZS, 2013). Ovi podaci takođe ukazuju na to da je populacija koja ima završenu samo osnovnu školu pod najvećin rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti.

Prema istraživanju MICS 5, svega 69% dece iz romskih naselja uzrasta 6 do 7 godina pohađa prvi razred osnovne škole, u odnosu na 97% pripadnika opšte populacije. Svega 64% romskih učenika završi osnovnu školu, dok 59% njih nastavi srednjoškolsko obrazovanje. Procene ukazuju na to da **svega 22 odsto Roma srednjoškolskog uzrasta (u odnosu na 88% ukupne populacije) pohađa srednju školu**. Procenat dece iz romskih naselja koja pohađaju srednju školu iznosi 21,6%, i to svega 14,9% devojčica i 28% dečaka srednjoškolskog uzrasta¹⁹. Vrlo mali broj romske dece upisuje se u ugledne gimnazije ili srednje stručne škole koje nude bolje mogućnosti za dalje školovanje i zapošljavanje.²⁰

16 Koncept merenja siromaštva za koji se opredelila Evropska unija – koncept relativnog siromaštva – relevantan je za Srbiju u smislu njenih težnji da se priključi porodici zemalja članica Evropske unije. Prema ovom konceptu, stopa rizika od siromaštva pokazuje koji procenat stanovništva jedne zemlje ima manje od 60% srednje vrednosti (medijana) ekvivalentnog raspoloživog dohotka svih domaćinstava. Na taj način se meri ne samo nivo siromaštva, već i individualni rizik od siromaštva, odnosno poteškoće da osoba obezbedi sredstva koja će joj omogućiti životni standard koji se smatra normalnim u zemlji u kojoj živi. Prema Evrostatu, “ovaj pokazatelj nije merilo bogatstva niti siromaštva, već je merilo niskog dohotka u odnosu na ostale stanovnike dotične zemlje, koje nužno ne podrazumeva nizak životni standard.” Osim potrebe za definisanjem siromaštva kao relativnog pojma, Srbija je karakteristična i po tome što značajan procenat stanovništva ne može da podmiri osnovne (elementarne) životne potrebe, zbog čega se njihov položaj više ne može okarakterisati kao relativna socijalna ugroženost ili rizik, već kao apsolutno siromaštvo. Što se tiče skale apsolutnog siromaštva, koja nije ograničena na određene segmente stanovništva u Srbiji, o njoj se redovno izveštava u raznim nacionalnim dokumentima. Od 2012. godine, došlo je do značajnih promena u domaćoj statističkoj praksi, koja omogućava lakše praćenje socijalne uključenosti zahvaljujući dostupnosti Statističkih podataka o dohotku i uslovima života (SILC), baze podataka ESSPROS, Evropske ankete o kvalitetu života (EQLS), Ankete o strukturi dohotka 2014, Mapiranja usluga socijalne zaštite u okviru mandata jedinica lokalne samouprave, itd.

17 Republički zavod za statistiku i UNICEF, 2014, Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji

18 Izveštaji i procene nevladinih organizacija.

19 Republički zavod za statistiku i UNICEF, Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji, 2015.

20 Podaci o stopi završavanja škole nisu dostupni zbog toga što podaci o obrazovanju nisu sistematizovani po nacio

Postoji veoma veliki etnički jaz u okviru stopa napuštanja srednje škole: među romskom decom ova stopa iznosi blizu 50 odsto, u odnosu na 12 odsto među učenicima koji nisu romske nacionalnosti. Sputani teškim životnim uslovima, romski učenici češće prekidaju školovanje u odnosu na svoje vršnjake drugih nacionalnosti i, da bi sastavili kraj s krajem, oni od najranijeg doba rade poslove za koje nisu potrebne nikakve posebne veštine. Ova deca u uzrastu za osnovnu ili srednju školu često pohađaju škole za obrazovanje odraslih gde završavaju osnovnoškolsko obrazovanje po ubrzanom programu (UNICEF, 2007; Fond za otvoreno društvo, 2010), dok je stopa upisa u specijalne škole 36 puta veća kod romske dece nego kod ostatka populacije (Indeks inkluzije Roma, 2015)

Istraživanja iz različitih zemalja ukazuju na to da romska deca odrastaju u porodicima nižeg socioekonomskog statusa, da sporije napreduju u školi i imaju niža postignuća, a da njihovi roditelji obraćaju znatno manje pažnje na njihovo obrazovanje (OECD, 2010. i 2012); učenici iz ovakvih porodica pokazuju sporiju sposobnost razvoja jezičkih veština i kod njih postoji veća verovatnoća da će imati poteškoće sa čitanjem (Aikens i Barbarin, 2008), kao i da će imati manje stručne nastavnike (Ingersoll, 1999; Fild i sar., 2010). Siromaštvo, koje kroz prethodno opisani mehanizam izuzetno snažno utiče na obrazovanje, na kraju može da dovede do toga da ovi učenici prekinu školovanje.

Znatan broj Roma nema radno iskustvo (75% njih u odnosu na 47% pripadnika opšte populacije). Pripadnici romske manjine u proseku traže novi posao mesec dana duže od pripadnika većinske populacije. Za romsku populaciju je karakteristična veća dugoročna nezaposlenost, kao i veći procenat mladih koji nisu zaposleni niti su u sistemu obrazovanja (81%), sa posebno visokim udelom devojčica u toj grupi (Indeks inkluzije Roma, 2015).

Prema nekim studijama, Romi koji su završili srednju školu mogu da očekuju 52% veću zaradu u Srbiji u odnosu na Rome koji su završili samo osnovnu školu (Svetska banka, 2010), što bi Srbiji, na godišnjem nivou, donelo veću fiskalnu korist, koja bi bila 3,3 puta veća od izdvajanja za obrazovanje (Svetska banka, 2010).

3.2. Mehanizmi podrške

U poslednjih deset godina u Srbiji je prepoznat značaj socijalnog uključivanja Roma u sve segmente društva, a posebno unapređenja obrazovnog potencijala romske populacije. **Broj učenika koji su upisani u srednje škole na osnovu mera afirmativne akcije značajno je povećan** u periodu između 2005. i 2006. godine (67 učenika), kao i između 2015. i 2016. godine (422 učenika). Posebno značajno povećanje broja dece zabeleženo je u školskoj 2016/17. godini, kada je u srednje škole, na osnovu afirmativne akcije, upisano 1.713 romske dece, dok je u školskoj 2017/18. godini upisano 1.969 dece iz romske populacije. Pravilnik o merilima i postupku za upis učenika – pripadnika romske nacionalne manjine u srednje škole pod povoljnijim uslovima radi postizanja pune ravnopravnosti donet je 2016. godine.

Tabela 6. Broj romskih učenika upisanih na osnovu mera afirmativne akcije

Školska godina	Broj učenika upisanih na osnovu mera afirmativne akcije
2005/2006.	67
2006/2007.	136
2007/2008.	165
2008/2009.	183
2009/2010.	220
2010/2011.	261
2011/2012.	...
2012/2013.	369
2013/2014.	...
2014/2015.	330
2015/2016.	422
2016/2017.	1.713
2017/2018.	1.969

Za romske učenike, srednje stručno obrazovanje predstavlja najčešći i najlogičniji izbor s obzirom na to da određeni broj ovih obrazovnih profila omogućava sticanje stručnih kvalifikacija za kraće vreme i pruža direktan pristup tržištu rada, što mnogo znači romskim učenicima koji su zbog loših socioekonomskih uslova prinuđeni da što pre nađu posao. Na to ukazuju i podaci iz studije *Romska deca u specijalnom obrazovanju u Srbiji*, u kojoj se navodi da su Romi koji su se opredelili da posle osnovne škole nastave obrazovanje uglavnom upisali srednje stručne škole (Fond za otvoreno društvo, 2010).

Prema evidenciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, većina romskih učenika upisanih na osnovu mera afirmativne akcije bira zanimanja u sledećim sektorima: zdravstvo i socijalna zaštita, trgovina, turizam i ugostiteljstvo, ekonomija, pravo i poslovna administracija.

MPNTR je kroz rad školskih uprava započelo praksu prikupljanja podataka o efektima mera afirmativne akcije, a rezultati pokazuju da **više od 65% romskih učenika koji su upisani na osnovu mera afirmativne akcije i koji su imali mentorsku podršku završavaju srednjoškolsko obrazovanje.**

Učeničke stipendije, krediti, smeštaj i obroci sistematično se obezbeđuju za učenike iz socijalno osetljivih grupa, uključujući i Rome, kako bi im se osigurala sveobuhvatna podrška. Za učenike srednjih škola iz socijalno osetljivih grupa Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja izdvaja do 10% od ukupnog broja učeničkih stipendija i kredita.

Tokom školske 2015/2016. godine, kroz projekat IPA 2012 – TARI, dodeljeno je **520 stipendija** romskim učenicima od prvog do četvrtog razreda srednjih škola koji imaju prosečan školski uspeh od 2,5 do 3,5. Stipendiranje je nastavljeno u školskoj 2016/2017. godini, kao i u 2017/2018. godini, uz podršku Fonda za obrazovanje Roma, i to za 500 učenika. Od školske 2018/2019. godine, proces stipendiranja će se nastaviti kroz novi projekat IPA 2014.

Iz budžeta Republike Srbije u školskoj 2015/2016. godini dodeljeno je ukupno **176 stipendija romskim učenicima koji postižu odličan uspeh** (od toga je 65% devojčica), dok je u školskoj 2016/2017. godini dodeljeno 139 učeničkih stipendija romskim učenicima u srednjoj školi koji postižu odličan uspeh (od toga je 60% devojčica), a ta podrška je nastavljena i u školskoj 2017/2018. godini.

Preko projekta IPA 2012 – TARI, uvedena je **podrška mentorima**, što je omogućilo rad 201 mentora sa romskim učenicima u toku školske 2015/2016. i nastavak njihovog rada 2016/2017. godine, uz redovno praćenje statusa učenika po svim usvojenim kriterijumima.²¹ Fond za obrazovanje Roma nastavlja podršku mentorima u školskoj 2017/2018. godini.

U okviru projekta IPA 2014, podrška mentorima i stipendije za 1.000 romskih učenika biće obezbeđene za naredne četiri godine.

Pedagoški asistenti predstavljaju jednu od mera podrške koje spadaju u dobru praksu, po čemu je Srbija priznata. U osnovnim školama trenutno je angažovano 175 pedagoških asistenata, od kojih su svi dobili potvrde o završenoj obuci u skladu s akreditovanim modulima Centra za celoživotno učenje Univerziteta u Kragujevcu. Pedagoški asistenti imaju zadatak da pružaju podršku romskim učenicima u učenju jezika i integraciji u odeljenje i obrazovni sistem. Oni sarađuju sa svim ključnim akterima na lokalnom nivou, rade sa roditeljima i prate rad učenika i njihova obrazovna postignuća. MPNTR će uskoro uvesti još 50 pedagoških asistenata, a ulažu se naponi da se podzakonskim aktom bliže urede sistematizacija njihovih radnih mesta i instrumenti za merenje ostvarenih rezultata. Mreža pedagoških asistenata formirana je uz podršku UNICEF-a i MPNTR-a.

Tokom 2015. godine, sa ciljem unapređivanja stručnog kadra za realizaciju izbornog predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture, MPNTR je u saradnji sa Centrom za stalno obrazovanje i evaluaciju Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Nacionalnim savetom romske nacionalne manjine organizovalo jednomesečni kurs za nastavnike i nastavnice romskog jezika. U školskoj 2016/17. godini ukupno **2.264 đaka pohađa izborni predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture u u 72 osnovne škole u Srbiji, a ukupni broj nastavnika koji predaju ovaj predmet je 55.**

Odlukom Naučno-nastavnog veća Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu od 2015. godine **nastava romskog jezika je uključena u osnovne akademske studije**, a u okviru Centra za stručno usavršavanje i evaluaciju, Fakultet organizuje kurseve romskog jezika čime se omogućava diplomianim nastavnicima da steknu potvrde o znanju romskog jezika i uključe se u redovnu nastavu u osnovnim i srednjim školama u kojima se predaje predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture.

Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, socijalnoj i zdravstvenoj podršci detetu i učeniku²² ukinute su komisije za procenu sposobnosti dece sa smetnjama u razvoju (“komisije za kategorizaciju”) i prešlo se na sistem procene funkcionisanja deteta u njegovom/njenom prirodnom životnom okruženju u skladu sa socijalnim modelom, koju vrši interresorna komisija sastavljena od stručnjaka za obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu (član 98. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Zahvaljujući ovoj sistemskoj meri, od 2009. godine beleži se konstantno smanjenje broja učenika u školama za decu sa smetnjama u razvoju, a naročito broja romskih učenika.

Tokom 2015. godine, u okviru Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uspostavljena je **Grupu za socijalnu inkluziju**²³ sa ciljem obezbeđivanja kontinuiranog unapređivanja ranog razvoja i inkluzivnog pristupa na svim nivoima obrazovanja u Republici Srbiji. Do sada je rad ove Grupe bio usmeren na različite oblike unapređenja kompetencija zaposlenih u obrazovanju za inkluzivno obrazovanja u svim školskim upravama, a ova Grupa je, dodatno, **pružala neposrednu podršku obrazovno-vaspitnim ustanovama, deci, učenicima i njihovim roditeljima** odlaskom u obrazovne ustanove, kao i putem info-linije i uobičajenim telefonskim savetovanjem.

21 Mentori su identifikovani iz redova profesora srednjih škola koji su dobili dodatna zaduženja da budu mentori romskim učenicima.

22 “Službeni glasnik RS”, br. 55/2010.

23 Od novembra 2017. godine, Grupa za socijalnu inkluziju, Grupa za obrazovanje manjina i ljudska i manjinska prava u obrazovanju i Jedinica za prevenciju nasilja čine jednu grupu - Grupu za obrazovanje manjina, socijalnu inkluziju i zaštitu od nasilja i diskriminacije.

Srbija je tokom 2017. godine **dobila status zemlje posmatrača u Evropskoj agenciji za posebne obrazovne potrebe i inkluzivno obrazovanje**, a kao punopravna članica će nastupati od 1. januara 2018. godine.

Uz podršku Ministarstva prosvete, 2010. godine uspostavljena je **Mreža podrške inkluzivnom obrazovanju (MIO)**, koju čine stručnjaci i praktičari iz raznih obrazovnih ustanova sa republičkog i lokalnog nivoa, kao i predstavnici NVO. Ova mreža pruža kontinuiranu podršku deci sa smetnjama u razvoju, njihovim roditeljima i zaposlenima u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Uspostavljanje lokalnih mreža za podršku inkluzivnom obrazovanju što podrazumeva umrežavanje obrazovnih ustanova i različitih drugih aktera (npr. centre za socijalni rad, domove zdravlja, lokalne samouprave, organizacije civilnog društva, medije, domove za decu, kancelarije za mlade, kulturno-umetnička društva...) je uspešno sprovedeno, pri čemu je **formirano 13 lokalnih mreža koje uključuju 124 obrazovnih ustanova i partnera**.

Krajem 2014. godine, UNICEF je, u saradnji sa MPNTR, osnovao **Vršnjačku mrežu podrške inkluzivnom obrazovanju**, sastavljenju od 29 učenica i učenika osnovnih i srednjih škola iz cele Srbije sa ciljem promovisanja učešća dece i mladih u oblasti inkluzivnog obrazovanja i zagovaranja prava svakog deteta na kvalitetno obrazovanje. Mreža, čiju okosnicu čini grupa učenika i adolescenata koji zagovaraju i ostvaruju vrednosti inkluzivnog obrazovanja, dodatno je ojačana programima edukacije na sledeće teme: timski rad, saradnja i umrežavanje, zagovaranje, preduzimanje inicijativa i građanski aktivizam, vršnjačko obrazovanje, javni nastupi i medijska promocija, istraživanje, kritičko razmišljanje i rešavanje problema.²⁴

Kroz projekat **Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije**²⁵ kreiran je, pilotiran i evaluiran model za ranu identifikaciju učenika pod rizikom od napuštanja školovanja i reagovanje u situaciji kada rizik od osipanja postoji.

U okviru projekta **Unapređenje profesionalne podrške u zajednici – važan korak u inkluziji dece**, sprovedena je analiza rada 10 interesornih komisija, identifikovane su potrebe za dodatnom obukom i sprovedene najvažnije obuke za 10 izabраних interestornih komisija. Na osnovu nalaza analize i rada sa spomenutih 10 interestornih komisija, izrađena je i sprovedena osnovna obuka za svih 156 interestornih komisija u Srbiji. Projekat je obuhvatio i grantove za asistivnu tehnologiju u 10 lokalnih samouprava za finansiranje asistivnih tehnologija koju su interestorne komisije preporučile za decu čime je omogućena veća obrazovna inkluzija za oko 400 dece u 10 jedinica lokalne samouprave.²⁶

Projekat **“Zajedno ka srednjoj školi - Podrška deci iz osetljivih grupa u prelasku u srednju školu”**, koji je započet 2017. godine, ima za cilj povećanje broja učenika iz osetljivih grupa koji nastavljaju srednjoškolsko obrazovanje. Projekat će ojačati kapacitete škola i nastavnika da kroz zajedničku saradnju planiraju i pružaju podršku učenicima iz osetljivih grupa u prelasku u srednju školu. Podrška će uglavnom obuhvatati individualizovanu pripremu za malu maturu i profesionalnu orijentaciju. Škole i nastavnici, kao i roditelji i vršnjaci, biće osnaženi kroz akreditovane seminare, seminare osmišljene za potrebe projekta, redovne sastanke i podršku saradnika na projektu. Pored toga, odabrane škole dobiće grantove u iznosu od 3.600 evra za realizaciju projektnih aktivnosti. Projekat se sprovodi u 10 odabranih osnovnih škola koje se nalaze u opštinama odnosno gradovima u kojima postoji povećana potreba za intervencijom u cilju podsticanja prelaska učenika u srednju školu.²⁷

²⁴ Zbog nedostatka sredstava, mreža nije aktivna u školskoj 2017/2018. godini.

²⁵ Centar za obrazovne politike, u saradnji sa MPNTR i uz podršku UNICEF-a

²⁶ Centar za socijalnu politiku, uz podršku UNICEF-a

²⁷ Centar za obrazovne politike u saradnji sa MPNTR, uz podršku Dečje fondacije “Pestalozzi”

4.

Zakonodavni i strateški okvir

4.1. Zakonodavni okvir

U Republici Srbiji postoji veliki broj zakonodavnih akata koje se odnose na pravo na obrazovanje i borbu protiv diskriminacije kako u društvu uopšte tako i u obrazovnom sistemu. To su, pre svega, Ustav Republike Srbije, Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti polova, ali i mnogi drugi propisi (u oblasti obrazovanja) koji obuhvataju niz normi koje moraju da se poštuju i sprovode u svakodnevnoj obrazovno-vaspitnoj i školskoj praksi.

Ustav Republike Srbije²⁸ je najviši zakonodavni akt koji sadrži nekoliko odredbi koje se odnose na obrazovanje i sprečavanje diskriminacije. Član 21. Ustava definiše sprečavanje diskriminacije i predviđa da su svi jednaki pred Ustavom i zakonom, kao i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta, a u skladu sa savremenim standardima i važećim zakonodavstvom, diskriminacija je zabranjena i po svakom drugom osnovu koji nije izričito naveden u Ustavu (npr, diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, telesne konstitucije, i slično). Ustav Republike Srbije definiše zakonski okvir za ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda.

Zakon o zabrani diskriminacije²⁹ je akt od vitalnog značaja koji uređuje pitanje diskriminacije u svim oblastima, uključujući obrazovanje. Zakon propisuje opštu zabranu diskriminacije, kao i oblika i slučajeva diskriminacije, i uređuje postupke zaštite od diskriminacije. Zakon definiše (u članu 17) da svako ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje i stručno osposobljavanje pod jednakim uslovima, u skladu sa zakonom. Zabranjeno je licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, otežati ili onemogućiti upis u vaspitno-obrazovnu ustanovu, ili isključiti ih iz ovih ustanova, otežati ili uskratiti mogućnost praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, razvrstavati učenike po ličnom svojstvu, zlostavljati ih i na drugi način neopravdano praviti razliku i nejednako postupati prema njima. Zabranjena je diskriminacija vaspitnih i obrazovnih ustanova koje obavljaju delatnost u skladu sa zakonom i drugim propisom, kao i lica koja koriste ili su koristili usluge ovih ustanova u skladu sa zakonom.

Zakon o ravnopravnosti polova³⁰ detaljno uređuje pitanja jednakosti u obrazovanju. **Član 30.** Zakona propisuje da obrazovne i naučne ustanove, kao i ustanove za stručno osposobljavanje ne smeju vršiti diskriminaciju zasnovanu na polu. Zakon definiše ravnopravnost polova kao sastavni deo obrazovanja, dok član 31. propisuje da je vaspitanje o ravnopravnosti polova sastavni deo predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, kao i trajnog odnosno celoživotnog učenja.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom³¹, pored normi kojima je propisana opšta zabrana diskriminacije, sadrži i norme koje se konkretno odnose na sprečavanje diskriminacije u vezi sa vaspitanjem i obrazovanjem. U skladu sa članom 18, zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja. Diskriminacija obuvata:

- 1) uskraćivanje prijema deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima;
- 2) isključenje iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa dete predškolskog uzrasta, učenik, odnosno student sa invaliditetom iz razloga vezanih za njegovu invalidnost;
- 3) postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrđen u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast obrazovanja.

28 "Službeni glasnik RS", br. 98/06

29 "Službeni glasnik RS", br. 22/2009

30 "Službeni glasnik RS", br.104/2009

31 "Službeni glasnik RS", br. 33/2006

Članom 19. je definisano da se diskriminacijom u obrazovanju zbog invalidnosti ne smatra:

1) provera posebnih sklonosti dece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, odnosno kandidata za upis u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu prema određenom nastavnom predmetu ili grupi predmeta, njihovih umetničkih sklonosti ili oblika posebne darovitosti;

2) organizacija posebnih oblika nastave, odnosno vaspitanja za učenike, odnosno decu predškolskog uzrasta, koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobnosti ne mogu da prate redovne nastavne sadržaje, kao i upućivanje učenika, odnosno dece predškolskog uzrasta u te oblike nastave, odnosno vaspitanja, ako se upisivanje vrši na osnovu akta nadležnog organa.

Na kraju, kako je zakonom definisano, posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti jeste uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje invalidnog deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta zbog njegove invalidnosti, kada te radnje vrši vaspitač, nastavnik ili drugo lice zaposleno u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi.

4.2. Propisi u oblasti obrazovanja i vaspitanja

U zakonske propise, podzakonske akte i strateške dokumente koji se neposredno ili posredno bave oblašću obrazovanja i vaspitanja, u skladu sa njihovom svrhom, u potpunosti je integrisana i razrađena sadržina gore navedenih odredi Ustava sa raznih aspekata.

Novi Zakon o osnovama obrazovanja i vaspitanja³² (ZOSOV) usvojen je 2017. godine. Zakon predviđa da su državljani Republike Srbije jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje. Lice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ima pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njegove obrazovne i vaspitne potrebe u sistemu obrazovanja i vaspitanja, uz pojedinačnu, odnosno grupnu dodatnu podršku u nastavi i učenju ili u posebnoj vaspitnoj grupi ili školi. Za pripadnike nacionalne manjine obrazovno-vaspitni rad ostvaruje se na jeziku, odnosno govoru i pismu nacionalne manjine. Za pripadnike nacionalne manjine obrazovno-vaspitni rad može da se izvodi i dvojezično na jeziku i pismu nacionalne manjine i na srpskom jeziku. Obrazovno-vaspitni rad za lice koje koristi znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rešenja, može da se izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava tog jezika.

Zakon propisuje da detetu i učeniku i odraslom kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju, rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju, ustanova obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka, prilagođavanje načina ostvarivanja školskog programa i izradu, donošenje i ostvarivanje individualnog obrazovnog plana. Interresorna komisija vrši procenu potreba deteta, učenika i odraslog za dodatnom obrazovnom, zdravstvenom i socijalnom podrškom. Dodatna podrška se odnosi na prava i usluge koje detetu obezbeđuju prevazilaženje fizičkih i socijalnih prepreka u cilju nesmetanog obavljanja svakodnevnih životnih aktivnosti od značaja za uključivanje u obrazovni proces, život u zajednici i napredovanje. Interresornu komisiju obrazuje organ jedinice lokalne samouprave nadležan za poslove društvenih delatnosti na osnovu sporazuma o saradnji između ustanova sistema obrazovanja, državne uprave i lokalne samouprave, socijalne zaštite i zdravlja.

Odredbe o upisu dece, učenika i odraslih lica u osnovnu i srednju školu sadrže izuzeća i posebne mere za pružanje pomoći pripadnicima socijalno osetljivih grupa, stranim državljanima, izbeglicama i raseljenim licima, koje imaju za cilj izbegavanje diskriminacije dece, učenika i odraslih lica po bilo kom osnovu. Podrška zaposlenih u vaspitno-obrazovnim ustanovama definisana je zakonom i ima za cilj da određenim grupama dece ili učenika pomogne da se prilagode uslovima obrazovno-vaspitnog rada. Pedagoški asistenti pružaju pomoć i dodatnu podršku ne samo deci i učenicima shodno njihovim potrebama, već i nastavnicima, vaspitačima u predškolskim ustanovama i školskim psiholozima/pedagozima, u svrhu unapređenja njihovih rezultata rada sa decom i učenicima kojima je potrebna dodatna podrška u obrazovanju.

32 “Službeni glasnik RS”, br. 88/17

U ustanovi su zabranjene diskriminacija i diskriminatorsko postupanje, kojim se na neposredan ili posredan, otvoren ili prikriven način, neopravdano pravi razlika ili nejednako postupa, odnosno vrši propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lice ili grupe lica, kao i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, statusu migranta, odnosno raseljenog lica, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, socijalnom i kulturnom poreklu, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, smetnji u razvoju i invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.

U 2017. godini u Republici Srbiji po prvi put je usvojen Zakon o dualnom obrazovanju³³, čija se primena očekuje od školske 2019/2020. godine. Dualno obrazovanje je model realizacije nastave u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja i vaspitanja u kome se kroz teorijsku nastavu i vežbe u školi i učenje kroz rad kod poslodavca, stiču kompetencije u skladu sa standardom kvalifikacije i planom i programom nastave i učenja.

Ciljevi dualnog obrazovanja su: 1) obezbeđivanje uslova za sticanje, usavršavanje i razvoj kompetencija u skladu s potrebama tržišta rada; 2) doprinos jačanju konkurentnosti privrede Republike Srbije; 3) obezbeđivanje uslova za zapošljavanje po završenom obrazovanju; 4) obezbeđivanje uslova za dalje obrazovanje i celoživotno učenje; 5) razvijanje preduzimljivosti, inovativnosti i kreativnosti svakog pojedinca radi njegovog profesionalnog i karijernog razvoja; 6) obezbeđivanje uslova za lični, ekonomski i opšti društveni razvoj; 7) razvijanje sposobnosti za timski rad i osećaj lične odgovornosti u radu; 8) razvijanje svesti o važnosti zdravlja i bezbednosti, uključujući bezbednost i zdravlje na radu; 9) razvijanje sposobnosti samovrednovanja i izražavanja sopstvenog mišljenja kao i samostalnog donošenja odluka; 10) poštovanje međusobnih prava i obaveza učenika i poslodavca. Školska uprava u saradnji s nadležnim organom autonomne pokrajine sačinjava opštinski, odnosno gradski predlog plana upisa učenika u srednje škole. U pripremi plana upisa potrebno je obezbediti uslove za uključivanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i učenika iz osetljivih grupa.

Zakonom se uređuje sadržaj i način ostvarivanja dualnog obrazovanja, uzajamna prava i obaveze učenika, roditelja, škole i poslodavaca, materijalno i finansijsko obezbeđenje učenika, kao i druga pitanja od značaja za dualno obrazovanje. Zakon definiše tipove ugovora između škola i kompanija i kompanija i učenika/roditelja/staratelja, licenciranje kompanija za sprovođenje učenja kroz rad, učešće različitih aktera u definisanju standarda kvalifikacija. Obim učenja kroz rad iznosi najmanje 20%, a najviše 80% časova od ukupnog broja časova stručnih predmeta, u skladu sa odgovarajućim planom i programom nastave i učenja. Učeniku koji obavlja učenje kroz rad poslodavac obezbeđuje: 1) sredstava i opremu za ličnu zaštitu na radu; 2) naknadu stvarnih troškova prevoza od škole do mesta izvođenja učenja kroz rad i nazad, najviše u visini cene prevozne karte u javnom saobraćaju, ukoliko poslodavac nije obezbedio sopstveni prevoz; 3) naknadu troškova ishrane u skladu sa opštim aktom poslodavca; 4) osiguranje za slučaj povrede tokom učenja kroz rad kod poslodavca. Poslodavac može da obezbedi učeniku i pokriće troškova smeštaja i ishrane u učeničkom domu. Učenik koji obavlja učenje kroz rad ima pravo na naknadu za učenje kroz rad. Naknada za učenje kroz rad isplaćuje se jednom mesečno najkasnije do kraja tekućeg meseca za prethodni mesec po svakom satu provedenom na učenju kroz rad u neto visini od najmanje 70% minimalne cene rada u skladu sa zakonom.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju³⁴ detaljnije je definisano da je učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom: dete sa intelektualnim smetnjama, dete sa senzornim smetnjama, dete sa motoričkim smetnjama, dete sa teškoćama u učenju, dete sa govorno-jezičkim smetnjama, dete sa problemom u ponašanju, dete sa emocionalnim teškoćama, dete sa smetnjama u razvoju koje se manifestuju istovremeno u nekoliko oblasti, usled čega se dete suočava sa brojnim preprekama u zadovoljenju osnovnih potreba i potrebna im je najkompleksnija podrška ili dete sa drugim smetnjama zbog kojih mu je potrebna podrška. Radi unapređivanja inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja, škola za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i škola koja ima odeljenje za učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom pruža podršku školi u sistemu redovnog obrazovanja i vaspitanja.

33 “Službeni glasnik RS”, br. 101/17

34 “Službeni glasnik RS”, br.101/17

Predviđeno je da deca iz osetljivih društvenih grupa mogu da se upišu u školu, bez dokaza o prebivalištu roditelja i potrebne dokumentacije, a sa dostavljenim dokazom o zdravstvenom pregledu deteta. Učenik koji je nastanjen na udaljenosti većoj od četiri kilometra od sedišta škole ima pravo na besplatan prevoz. Učenik ima pravo na besplatan prevoz i u slučaju kada pohađa školu na teritoriji druge jedinice lokalne samouprave, ako je ta škola na udaljenosti većoj od četiri kilometra i najbliža je mestu prebivališta učenika. Učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ima pravo na besplatan prevoz bez obzira na udaljenost njegovog prebivališta od škole.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o srednjem obrazovanju³⁵ predviđeno je uvođenje koncepta državne mature koji treba da unapredi kvalitet srednjeg obrazovanja i omogućiti prohodnost učenicima na sledeće nivoe obrazovanja. Precizirano je da se srednje obrazovanje završava polaganjem ispita na državnom nivou, a vrste tih ispita su opšta matura, stručna i umetnička matura, završni ispit srednjeg stručnog obrazovanja, specijalistički i majstorski ispit. Učenik koji završi trogodišnje srednje stručno obrazovanje po modelu dualnog obrazovanja ima pravo na polaganje stručne ili opšte mature ukoliko je savladao program za sticanje kompetencija potrebnih prema programu mature i to posle najmanje dve godine po završetku srednjeg obrazovanja. Definisane su međupredmetne kompetencije za kraj srednjeg obrazovanja koje se zasnivaju na ključnim kompetencijama.

Razvojni plan škole sadrži i mere unapređivanja saradnje sa poslodavcima u sektoru kome pripadaju obrazovni profili srednje stručne škole, dok školski program sadrži između ostalog: programe zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i programe prevencije drugih oblika rizičnog ponašanja i program zaštite od diskriminacije i smer-nice za prilagođavanje i pružanje dodatne podrške. Prepoznata je važnost pružanja dodatne podrške za učenike koji su u riziku od ranog ispadanja iz školovanja i da pojedina lica ili grupe lica mogu da se upišu u srednju školu pod povoljnijim uslovima radi postizanja pune ravnopravnosti u sticanju obrazovanja.

Pravilnik o merilima i postupku za upis učenika - pripadnika romske nacionalne manjine u srednju školu pod povoljnijim uslovima radi postizanja pune ravnopravnosti donet je 2016. godine, a od školske 2017/18. godine upis učenika romske nacionalnosti pod povoljnijim uslovima propisan je Pravilnikom o upisu učenika u srednju školu³⁶. Pravilnikom je definisano da osnovna škola počev od sedmog razreda preduzima mere kojima informiše roditelje, odnosno staratelje učenika romske nacionalne manjine o merilima i postupku za upis učenika u srednju školu pod povoljnijim uslovima, u skladu sa ovim pravilnikom. Informisanje roditelja, odnosno staratelja o merilima i postupku upisa učenika u srednju školu pod povoljnijim uslovima u skladu sa ovim pravilnikom, realizuje i Nacionalni savet romske nacionalne manjine. Broj bodova koji učenici ostvare na osnovu uspeha iz škole i na osnovu završnog ispita, uvećava se za 30% od broja bodova koji im nedostaje do 100 bodova. Učenicima koji žive u porodici koja je korisnik novčane socijalne pomoći, broj bodova koji su ostvarili na osnovu uspeha iz škole i završnog ispita uvećava se za 35% od broja bodova koji im nedostaje do 100 bodova. Učenici se raspodeljuju u škole na osnovu opredeljenja i broja bodova zajedno sa ostalim učenicima.

Donet je **Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, učenika ili trećeg lica u ustanovi**³⁷.

Pravilnikom o tehničkim standardima pristupačnosti³⁸ definisani su uslovi koji moraju da se ispune prilikom projektovanja, izgradnje, adaptacije, prenamene ili rekonstrukcije objekata javne namene i koji osobama sa invaliditetom i osobama smanjene pokretljivosti značajno olakšavaju život u zajednici. Sve obrazovno-vaspitne ustanove dužne su da poštuju standarde propisane ovim pravilnikom.

35 “Službeni glasnik RS”, br. 101/17

36 “Službeni glasnik RS”, br. 38/17

37 “Službeni glasnik RS”, br. 22/2016

38 “Službeni glasnik RS”, br. 46/2013

Pravilnikom o stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika³⁹ odnosno školskih psihologa/pedagoga utvrđene su prioritete oblasti stručnog usavršavanja od značaja za razvoj obrazovanja, koje, između ostalog, obuhvataju sprečavanje diskriminacije i uključivanje dece i učenika sa invaliditetom, kao i dece iz učenika iz socijalno marginalizovanih grupa.

4.3 Strateški okvir

Potreba za većim uključivanjem dece u proces obrazovanja, a posebno dece iz socijalno osetljivih grupa, prepoznata je u brojnim nacionalnim strateškim dokumentima koji obuhvataju mere i programe koji se sprovode u cilju obezbeđivanja dostupnosti i kvaliteta obaveznog i besplatnog obrazovanja.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine⁴⁰ predstavlja sveobuhvatan nacionalni strateški dokument kojim se definiše integrisani okvir za kreiranje zakona, podzakonskih akata i drugih regulatornih ustanova i instrumenata koji su ključni za funkcionisanje i razvoj obrazovanja u Srbiji. Strategija se bavi utvrđivanjem svrhe, ciljeva, pravaca, instrumenata i mehanizama razvoja sistema obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine. Strategijom su utvrđeni sledeći ciljevi dugoročnog razvoja obrazovanja koji su obavezujući za obrazovni sistem u celini i za svaki njegov deo: 1) povećanje kvaliteta procesa i ishoda obrazovanja do maksimalnog dostižnog nivoa – onoga koji proističe iz naučnih saznanja o obrazovanju i ugledne obrazovne prakse; 2) povećanje obuhvata stanovništva Republike Srbije na svim obrazovnim nivoima, od predškolskog vaspitanja i obrazovanja do celoživotnog učenja; 3) dostizanje i održavanje relevantnosti obrazovanja, posebno onog koje se potpuno ili delimično finansira iz javnih izvora, tako što će se struktura sistema obrazovanja usaglasiti sa neposrednim i razvojnim potrebama pojedinaca, ekonomskog, socijalnog, kulturnog, medijskog, istaživačkog, obrazovnog, javnog, administrativnog i drugih sistema; 4) povećanje efikasnosti upotrebe svih resursa obrazovanja, odnosno završavanje obrazovanja u predviđenom roku, sa minimalnim produžetkom trajanja i smanjenim napuštanjem školovanja.

Akcionim planom za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine konkretizovane su pojedinačne aktivnosti (akcije) definisane ciljevima i prioritetima Strategije, razrađeni načini sprovođenja, rokovi, ključni nosioci, izvršioci i partneri u realizaciji, instrumenti za praćenje i pokazatelji (indikatori) napretka, kao i procedure izveštavanja i procene efekata predviđenih strateških mera. Ovaj dokument (svi akcioni planovi) sastoji se od akcionih planova za primenu sledećih strategija razvoja obrazovanja, određenih Strategijom: 1) Strategije razvoja preduniverzitetskog obrazovanja i vaspitanja; 2) Strategije razvoja visokog obrazovanja; 3) Prožimajuće strategije razvoja obrazovanja. Osnov za praćenje sprovođenja Strategije i ocenu Akcionog plana su indikatori praćenja napretka utvrđeni Akcionim planom.

Usvajanjem **Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018. godine**⁴¹, Republika Srbija se obavezala na sistematsko stvaranje institucionalnog i zakonodavnog okvira i mehanizma za borbu protiv diskriminacije. Cilj ovog strateškog dokumenta je poštovanje ustavnog načela zabrane diskriminacije prema licu, odnosno grupi lica s obzirom na njegovo/njeno lično svojstvo, a posebno zabrane diskriminacije osetljivih društvenih grupa. Okvir za sprovođenje strateških ciljeva razrađen je u **Akcionom planu za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine**⁴², kojim su definisane konkretne mere i aktivnosti, nadležni organi i sredstva potrebna za realizaciju strateških ciljeva.

39 “Službeni glasnik RS”, br. 85/2013

40 “Službeni glasnik RS”, br. 107/12

41 Usvojena 2012. godine.

42 Usvojen u oktobru 2014. godine.

Republika Srbija izradila je i započela sprovođenje nove Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine⁴³. Strategija je usvojena u martu 2016. godine i obuhvata period od 10 godina, do 2025. godine. Izrađen je i Akcioni plan za primenu Strategije. Pored toga, Vlada Republike Srbije planira da podnosi godišnje izveštaje o napretku u sprovođenju Strategije. U ime Vlade Republike Srbije, za sprovođenje Strategije zadužena je potpredsednica Vlade i ministarka građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture. Strategijom je takođe predviđeno formiranje *Koordinacionog tela za socijalno uključivanje Roma i Romkinja*, koje će vršiti koordinaciju poslova u vezi sa inkluzijom Roma i Romkinja do formiranja posebnog tela nadležnog za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja, koje se očekuje negde krajem 2018. godine.

Opšti cilj nove Strategije za socijalno uključivanja Roma i Romkinja je da se poboljša socijalno-ekonomski položaj romske nacionalne manjine u Republici Srbiji, uz puno uživanje manjinskih prava, eliminisanje diskriminacije i postizanje veće socijalne uključenosti Roma i Romkinja u sve segmente društva. Strategija ima 5 posebnih ciljeva:

- 1) Obezbediti punu uključenost dece i mladih iz romske zajednice u sve nivoe obrazovanja, uz uvođenje delotvornih i efikasnih mehanizama za borbu protiv diskriminacije;
- 2) Unaprediti uslove stanovanja Roma i Romkinja u Republici Srbiji;
- 3) Podizanje zapošljivosti i zapošljavanje Roma i Romkinja;
- 4) Unaprediti zdravlje Roma i Romkinja, unaprediti pristup zdravstvenim uslugama i omogućiti puno ostvarivanje prava na zdravlje; i
- 5) Unaprediti pristup uslugama socijalne zaštite i dostupnost novčanih davanja radi smanjenja siromaštva.

Operativni zaključci o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja postali su novi format saradnje i uticaja. *Seminari o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja*, kao i *Operativni zaključci* sa tih seminara, se od 2011. godine priređuju na svake dve godine (2013, 2015, 2017. godine), u skladu sa dogovorom između Vlade Republike Srbije i Evropske komisije. Seminari se bave glavnim postignućima u unapređenju položaja Roma i Romkinja, kao i prioritetima i izazovima u vezi s unapređenjem socijalnog uključivanja Roma i Romkinja. Na seminarima se ocenjuje napredak ostvaren u prethodne dve godine i razrađuju konkretni prioriteti za naredne dve godine. Najnoviji Operativni zaključci odnose se na period od 2017. do 2019. godine. *Operativni zaključci* predstavljaju deo obaveza koje je Republika Srbija preuzela i koje treba da ispuni u naredne dve godine u cilju daljeg poboljšanja položaja Roma i Romkinja u Srbiji.

Inkluzija Roma integrisana je u proces pregovora sa Evropskom unijom, odnosno u Akcioni plan za Poglavlje 23, koje se odnosi na pravosuđe i osnovna prava i rukovodi se kako pravnim tekovinama Evropske unije tako i ustanovljenim standardima i najboljom uporednom praksom u oblastima koje nisu pokrivene pravnim tekovinama EU. Jedan od ciljeva Akcionog plana za Poglavlje 23 je *sprovođenje nove višegodišnje strategije i akcionog plana za poboljšanje uslova života Roma i Romkinja*. Inkluzija Roma i Romkinja uključena je u okvir za proširenje EU i biće nadgledana sve do pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji. S obzirom da je ovo bitan deo strateškog okvira i okvira javnih politika, politički zahtev za inkluzijom Roma i Romkinja postaje sve veći.

Akcionim planom za Poglavlje 23⁴⁴ (pravosuđe i osnovna prava) definisane su mere i aktivnosti u okviru ovog poglavlja, što je važan preduslov za uspešno otvaranje i okončanje procesa pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji. Akcionim planom utvrđene su aktivnosti koje su usaglašene s evropskim standardima koji se odnose na jačanje nezavisnosti, nepristrasnosti i profesionalnosti pravosuđa, sprovođenje mera za sprečavanje i borbu protiv korupcije i očuvanje visokih standarda zaštite ljudskih i manjinskih prava i koji podrazumevaju usvajanje efikasnih mehanizama za borbu protiv svih oblika diskriminacije, zaštitu nacionalnih manjina u ostvarivanju građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava građana u pogledu poštovanja osnovnih sloboda, ravnopravnosti i soli-

43 <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/roma-inclusion-strategy-adopted/>

44 Dostupan na veb stranici Ministarstva pravde: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf>

darnosti. U sklopu ovog akcionog plana, sačinjena su još dva važna strateška dokumenta: Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine, u kojima je poseban naglasak stavljen na oblast obrazovanja.

Izmenjen je način političkog rukovođenja i koordinacije inkluzije Roma i Romkinja. Naime, od 2015. godine, nadležnost za inkluziju Roma i Romkinja poverena je potpredsednici Vlade (PPV) Republike Srbije. Pored toga, PPV je zadužena i za sprovođenje inkluzije Roma i Romkinja na lokalnom nivou. U ime Vlade Republike Srbije, potpredsednica Vlade i ministarka građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture koordiniše napore državnih organa, uključujući jedinice lokalne samouprave i javna preduzeća, koji su usmereni na poboljšanje položaja Roma i Romkinja i njihovo puno uključivanje u društveni, ekonomski, kulturni i politički život, sa naglaskom na onim oblastima u kojima je ova populacija najugroženija (upis u matične knjige, obrazovanje, stanovanje, zdravstvena i socijalna zaštita i zapošljavanje).

Sektorski reformski ugovor za sektor obrazovanja, u ukupnom iznosu od 27,4 miliona evra, potpisan je 2017. godine u cilju podrške reformama u sektoru obrazovanja u Srbiji. Podrška će biti obezbeđena za period od 2017. do 2019. godine za opštu reformu ovog sektora, sa težištem na stručnom usavršavanju nastavnika u cilju realizacije nastavnih planova i programa zasnovanih na ishodima, unapređenog učenja na jezicima nacionalnih manjina, boljeg obuhvata romskih učenika preduniverzitetskim obrazovanjem i pridavanja većeg značaja obrazovanja u skladu sa potrebama tržišta rada.

5.

Prepreke za mlade iz socijalno uskraćenih porodica i mlade Rome i Romkinje

Imajući u vidu sva prethodno pomenuta strateška opredeljenja, zakonske odredbe, pristupanje relevantnim inicijativama koje se bave integracijom Roma i Romkinja, kao i uspostavljanje relevantnih tela, može se izvesti zaključak da je Srbija prepoznala značaj kvalitetnog obrazovanja za sve i da ovom pitanju pridaje strateški značaj. Takođe se može izvesti zaključak da iako ovi strateški i zakonski "pravci" pružaju zdravu osnovu za osmišljavanje i sprovođenje konkretnih mera podrške romskoj deci i učenicima, podjednako je važno utvrditi u kom obimu je operacionalizacija ovakvog opredeljenja u formi mera jasna i primenjiva i da li te mere (odnosno njihov postojeći koncept) daju rezultate.

Premda je značaj obrazovanja mladih prepoznat u raznim strateškim dokumentima, još uvek postoje brojne prepreke sa kojima se suočavaju deca iz socijalno ugroženih porodica. Radi daljeg efikasnog i delotvornog kreiranja politika zasnovanih na činjenicama, kao i efikasnih i delotvornih aktivnosti podizanja svesti javnosti, bitno je detaljno sagledati **različite Lične, kulturne i strukturne elemente** (LKS) koji mogu da stvore nepovoljne okolnosti zbog kojih deca mogu biti izložena riziku od isključenosti iz obrazovnih mogućnosti. Neke konkretne prepreke mogu se identifikovati u različitim fazama obrazovnog ciklusa, poput upisa, pohađanja obrazovanja, postignuća i napredovanja u obrazovanju, dok se neke, pak, mogu identifikovati u vezi s različitim nivoima obrazovanja.

Za dublje razumevanje prepreka u obrazovanju kojima mladi ljudi mogu biti izloženi, neophodno je poznavati čitav obrazovni ciklus. U većini slučajeva, prepreke u oblasti obrazovanja počinju da utiču na pojedince u veoma ranoj fazi, u trenutku njihovog ulaska u obrazovni sistem. Socijalno isključivanje je dinamičan proces koji se odvija tokom vremena i sa sobom nosi rizik od stvaranja međugeneracijskih posledica budući da se kumulativna ugroženost prenosi s generacije na generaciju (Williamson, 2007).

Iako je težište ovog istraživanja na nastavku školovanja i periodu prelaska iz osnovne u srednju školu, kao i na prepreke za upis romske dece u srednju školu, važno je napomenuti da predškolsko obrazovanje utiče na perspektive za nastavak obrazovanja po završetku obavezne osnovne škole. Predškolsko obrazovanje ima trostruki uticaj. Kao prvo, ono priprema decu za obavezno školovanje; kao drugo, deci iz disfunkcionalnih porodica može da ublaži štetne posledice koje trpe u svojim porodicama; i kao treće, omogućava dobar početak detetu iz migrantske porodice ili detetu koje pripada nacionalnoj manjini da se uključi u glavnu zajednicu. Ograničeni pristup predškolskom obrazovanju od ranog uzrasta sputava razvojne horizonte mladih ljudi koji potiču iz socijalno ugroženih porodica. Uprkos činjenici da je romskoj deci, kao i deci iz migrantskih i siromašnih porodica, najpotrebnije da pohađaju vrtić i da se socijalizuju još od ranog detinjstva, što bi za njih bilo izuzetno korisno, ta deca obično imaju prilično slab pristup predškolskim ustanovama, čak i ako bi pohađanje ovih ustanova kasnije moglo pozitivno da utiče na njihov školski uspeh i inkluziju.

Učenici su relativno ugroženi na prelasku iz jednog nivoa obrazovanja u drugi. Prelazak na viši nivo obrazovanja donosi značajne promene kako u nastavnom planu i programu tako i u školskom okruženju. To učenike može da izloži riziku od ranog napuštanje obrazovanja ukoliko ne postoje odgovarajući sistemi podrške koji obezbeđuju da deca koja upišu srednju školu ostanu u sistemu i završe tu fazu obrazovanja.

5.1 Strukturne prepreke

Istraživanja pokazuju da još uvek postoje strukturne prepreke koje utiču na položaj dece u obrazovnom sistemu. Prepreke u pogledu upisa i pohađanja škole posebno postoje kao posledica lošeg socioekonomskog statusa romskih porodica, nedostatka jasnih informacija o postojećim merama podrške za posebno osetljive društvene grupe i nedostatka dodatne holističke podrške porodicama.

Dalje obrazovne mogućnosti učenika uglavnom zavise od socioekonomskog statusa njihovih porodica. Do ranog napuštanja školovanja uglavnom dolazi u periodu prelaska iz osnovne u srednju školu i više nivo obrazovanja. Istraživanja pokazuju da se jasni znaci gubitka interesovanja za školu obično javljaju otprilike godinu dana do tri godine pre nego što mlada osoba napusti školovanje (Bridgeland i sar., 2006). Prema tome, važan prvi korak u prevenciji ranog napuštanja školovanja jeste da se utvrdi koji mladi ljudi su pod rizikom od napuštanja školovanja i iz kojih razloga. Iako tesna saradnja između prosvetnih vlasti i mnogih drugih segmenata države, poput socijalnih službi i službi rada, zdravstvenih službi i pravosudnog sistema, predstavlja preduslov za identifikaciju mladih koji su pod rizikom od napuštanja školovanja, takva saradnja često nedostaje.

“Deca često ne nastave školovanje kad završe osnovnu školu zato što onda mogu da počnu da rade. Ona moraju da rade zato što nemaju od čega da žive ili zato što žele da pomognu svojim porodicama da žive bolje. Čak i ako ne počnu da rade, ona pomažu oko kućnih poslova i vode računa o mlađoj braći i sestrama da bi roditelji mogli da rade.”

Postoji očigledna **fragmentisanost mera** i nedostatak strategije i saradnje na svim nivoima i među različitim sektorima, što onemogućava efikasnu, sveobuhvatnu i holističku podršku romskoj deci i njihovim porodicama. Neko deci su uskraćeni osnovni preduslovi za pohađanje škole zbog nedovoljne i loše usmerene i/ili nekoordinisane podrške u okviru sistema socijalne zaštite i ostalih službi podrške. Mnoga deca ne ostvaruju svoja zakonska prava zbog toga što njihovi roditelji nisu obavešteni ili nisu u mogućnosti da postupe u skladu s upravnom procedurom. Često se dešava da pristup određenim uslugama podrške nije transparentan i da predložene mere ne dopiru do svih onih kojima su potrebne. Zaposleni u socijalnim službama ne daju dovoljan prioritet učešću u obrazovanju i postignućima u radu s mladim ljudima koji su im povereni na staranje, dok stručni kadrovi u obrazovanju retko kada deci koja su pod staranjem pružaju odgovarajuću podršku⁴⁵. Nedostaju koordinisane aktivnosti i adekvatno povezivanje obrazovnih, radnih, socijalnih i stambenih politika kojima će se izbeći stigmatizacija i etiketiranje mladih ljudi.

Uprkos brojnim politikama i inicijativama koje su pokrenute u proteklih nekoliko godina u cilju unapređenja položaja romske zajednice, poput uvođenja zdravstvenih medijatora, pedagoških asistenata i koordinatora za romska pitanja na lokalnom nivou, spektar socijalnih usluga i inicijativa za promovisanje socijalnog uključivanja i dalje je neadekvatan u odnosu na potrebe i složenost problema. Za sprovođenje postojećih politika u relevantnim sektorima delimično su nadležna resorna ministarstva, a delimično organi lokalne samouprave.

Na lokalnom nivou je prepoznata potreba za **tešnjom saradnjom između raznih državnih organa. Mnogi izazovi s kojima se građani romske nacionalnosti suočavaju ne mogu da se reše jednom prostom** intervencijom, već iziskuju “udruženi” pristup i razmenu informacija između nadležnih organa. Razlozi za odsustvovanje iz škole mogu da budu nezaposlenost roditelja ili nasilje u porodici, loši uslovi života, hronična bolest ili mnogi drugi mogući razlozi. Svaki pojedinačni slučaj može da iziskuje komunikaciju i koordinaciju između socijalnih radnika, zaposlenih u školama, zavoda za zapošljavanje, policije, organizacija civilnog društva i zdravstvenih radnika. S obzirom da u Srbiji takva koordinacija i dalje predstavlja izazov, potrebno je uložiti više nпора da se omogući bolja saradnja među službama socijalnog staranja.

Direktni troškovi obrazovanja predstavljaju značajnu prepreku pristupu srednjoškolskom obrazovanju i završavanju škole. Prepreke u vidu nepovoljnih materijalnih uslova uključuju odsustvo organizovanog prevoza, obroka u školi, osnovnih materijala za učenje (poput školskog pribora i udžbenika), školskih aktivnosti, kao i odgovarajuće odeće, obroka i osnovnih higijenskih artikala. Iako se stipendije za romske učenike koji pohađaju srednjoškolsko obrazovanje obezbeđuju na sistemskom nivou, postoje sledeći ključni problemi koji se tiču dodele stipendija:

- Stipendije koje obezbeđuje Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja ne isplaćuju se redovno, na mesečnom nivou;
- Određeni broj učenika i njihovih porodica nije obavešten o mogućnostima stipendiranja, a na nivou škole ne postoji adekvatna podrška za pristup stipendijama.

Loš uspeh u školi prepoznat je kao jedan od glavnih razloga za rano napuštanje školovanja. Loš kvalitet procesa obrazovanja predstavlja kod sve dece glavni razlog za slaba obrazovna postignuća i intelektualne i socijalne ishode. Međutim, deca iz porodica koje nisu siromašne verovatno će biti pod mnogo blažim uticajem slabosti samog sistema nego deca iz siromašnih porodica, koja mogu da se oslone isključivo na ono što im se pruža u obrazovnoj ustanovi. Škole i dalje ne čine dovoljno da nađu načina da školske mehanizme osmisle tako da se deci iz nepodsticajnih okruženja socijalne uskraćenosti pruže makar približno iste mogućnosti koje imaju ostala deca.

“Iako su škole više nego ikad spremne da prihvate decu i uključe ih u vannastavne aktivnosti i život u školi, one ne rade dovoljno na kvalitetu i dečjim postignućima. Zaposleni u školama imaju stav ‘budimo humani i pomozimo’, umesto da očekuju da deca postižu što bolje rezultate.”

Prepreke napretku predstavljaju najjasniji odraz nedostatka sistemskih mera koje bi obezbedile da deca i mladi iz siromašnih porodica poboljšaju svoju zapošljivost i perspektive na tržištu rada. Učenici iz porodica niskog socioekonomskog statusa izloženi su većem riziku od ponavljanja razreda i/ili napuštanja škole pre završetka.

Afirmativne mere ne znače nužno da će deca upisati srednju školu, niti da će ona deca koja su upisana ostati u školi ako ne budu imala dodatnu podršku, pogotovo u prvoj godini školovanja. Škole nedovoljno uzimaju u obzir svoju ulogu u sistematskom radu sa romskim porodicama i pružanju individualne podrške deci u oblasti učenja i socijalnog uključivanja.

Podrška mentora u sistemu srednjoškolskog obrazovanja je značajna, ali problem je u tome što se mentori finansiraju na bazi projekata, tako da je održivost ovakvog sistema diskutabilna. S druge strane, mentori su zaposleni u školama i primaju dodatnu naknadu za taj posao koji bi ionako trebalo da rade.

“Postavlja se pitanje da li podrška mentora utiče na unapređenje kvaliteta rada i dečje znanje, ili mentori zapravo uporno traže od svojih kolega da deci daju prelazne ocene.”

predstavnik NVO, dubinski intervju -

Neki ljudi dovode u pitanje **kompetencije i motivisanost nastavnika** da aktivno rade na svojoj daljoj edukaciji, da osvežavaju stare i stiču nove kompetencije. Programi edukacije za nastavnike nisu kvalitetni niti prilagođeni savremenim pristupima nastavi/učenju. Mnoge obrazovno-vaspitne ustanove nemaju kadrove koji razumeju izazove sa kojima se romska deca suočavaju i koji mogu da izađu na kraj s tim izazovima. Kod nastavnika je nedovoljno razvijena motivacija da prepoznaju i izađu u susret individualnim potrebama učenika i još uvek nemaju veštine i motivaciju da podrže individualizaciju procesa učenja i različite stilove učenja učenika, da uvedu aktivno učenje, obezbede kvalitetan ambijent za učenje i pruže podršku učenicima i njihovim porodicama da prevaziđu nepovoljne uslove života.

Obrazovanje ne stavlja učenika u centar pažnje, ima malo veze sa praksom i nije dovoljno usmereno na razvoj ličnih kompetencija za samostalan život. Stiče se utisak da potrebe mladih nisu u središtu pažnje obrazovnih sistema, kao i da se dovoljno ne apostrofira sticanje odgovarajućeg radnog iskustva kroz obrazovanje.

Nedostatak kompetencija nastavnika u srednjim stručnim školama mogao bi da bude jedan od razloga za visoku stopu napuštanja srednjih stručnih škola. Sistem srednjoškolskog obrazovanja loše je povezan sa privredom, karijerno vođenje nije dovoljno razvijeno, a nastavnici su nedovoljno obučeni. Nastavnici koji predaju stručne predmete najmanje su pripremljeni za nastavničku profesiju jer njihovim inicijalnim obrazovanjem nije pokriven dovoljan broj stručnih oblasti čije poznavanje je potrebno za rad sa učenicima, dok njihov stil nastave i ponašanje prevashodno predstavljaju odraz njihovih implicitnih obrazovnih teorija.

S druge strane, **dualno obrazovanje** omogućava deci da rano steknu kvalifikacije. Međutim, tu se postavlja pitanje ravnopravnosti u sistemu obrazovanja, naročito kad je reč o deci iz socijalno-ekonomski ugroženih porodica, budući da često postoji percepcija da se romska deca ne podstiču na pohađanje visokog obrazovanja. U cilju sprečavanja osipanja romske dece iz sistema obrazovanja, treba animirati kompanije i obučiti ih za rad sa decom iz socijalno-ekonomski ugroženih porodica.

“Država ima obavezu da se stara o dobrobiti dece i da pruža podršku. Međutim, pokazalo se da su se deca prva našla na udaru svih tih mera štednje, što za njih ima drastične implikacije. Postavlja se pitanje da li je uvođenjem dualnog obrazovanja država pronašla pogodan način da nekako poboljša materijalni položaj porodica idejom da stručna praksa deci bude plaćena i da se tako oslobodi odgovornosti da im daje socijalnu pomoć.”

predstavnik NVO, dubinski intervju -

Informisanje dece i porodica na nivou škole je neadekvatno. Ne postoji dobra komunikacija između administrativne službe u školi i školskih psihologa i pedagoga. Iako administrativne službe u školama predstavljaju prvi stepenik u procesu informisanja porodica o afirmativnim merama ili stipendijama za romske učenike, one nisu dovoljno obaveštene o novom Pravilniku o afirmativnim merama. Osim toga, nedostaje i dobra saradnja između osnovnih i srednjih škola. Kvalitet karijernog vođenja i profesionalne orijentacije još uvek je nezadovoljavajući.

“Retka su deca koja pri kraju osnovne škole znaju čime će posle da se bave. Presudni faktor u donošenju odluke o tome jeste da budu više informisana o konkretnom profilu kvalifikacija i stoga su informativne sesije izuzetno važne u tom smislu. Deca sa boljim školskim uspehom imaju podršku porodice i okruženja u kojem žive, a takođe računaju na afirmativne mere i stipendije. Ključni problem je taj što se sa decom iz socijalno-ekonomski ugroženih porodica individualno ne radi dovoljno na njihovoj profesionalnoj orijentaciji.”

Procena koju je sproveda NVO “Praxis” -

5.2 Kulturološke prepreke (društveni kontekst i stavovi)

Učenici koji pripadaju nacionalnim manjinama često doživljavaju **sukob između vrednosti, normi i prakse koje vladaju u njihovom domaćem okruženju i onih koje vladaju u školi**, što stvara nepoverenje u odnosima između roditelja i škole. Vrednosti, norme i izbori nastavnog plana i programa dece koja pripadaju većinskoj zajednici mogu da stvore kod romske dece osećaj inferiornosti, nebitnosti, otuđenja i srdžbe. Frustracije koje proističu iz iskustava diskriminacije i segregacije dovode do visokih stopa odustajanja od školovanja, koje se mogu smatrati primarnim izvorom marginalizacije.

“Kad osoba smatra da njegova/njena kultura nije deo zvanične kulture, ona se oseća i ponaša drugačije. Teško je biti ponosan na sopstveni identitet i istovremeno prihvatati tuđi.”

predstavnik NVO, dubinski intervju -

Nedostatak učešća roditelja mogao bi da bude posledica strukturnih prepreka ako obrazovne ustanove ne prepoznaju značaj aktivnog učešća roditelja, ili prepreka lične prirode ako roditelji ne prepoznaju značaj i potencijal svog učešća i saradnje s obrazovnim ustanovama. Nedostatak učešća roditelja mogao bi da bude prepreka upisu dece u obrazovni sistem. S druge strane, i roditelji moraju da budu upoznati sa sistemima podrške koji su dostupni u školama, budući da mnogi od njih ne mogu da pomognu svojoj deci oko domaćih zadataka, na primer.

“Roditelji nisu obavešteni o aktivnostima koje se tiču budućeg obrazovanja njihove dece. Stoga, mnogi od njih navode da nastavnici ili pedagozi u školama nisu preduzeli nikakve mere profesionalne orijentacije dece.”

Procena koju je sproveda NVO “Praxis” -

“U radu sa roditeljima, nije dovoljno očekivati da škola organizuje aktivnosti i da onda čeka da roditelji dođu, na primer, na roditeljski sastanak. Takođe je bitno da se radi sa roditeljima u okviru same porodice, kao i sa čitavom zajednicom. Saradnja sa romskim nevladinim organizacijama ovde može da bude od presudnog značaja.”

predstavnik NVO, dubinski intervju -

Mladi iz socijalno ugroženih porodica često se osećaju kao da su “drugačiji od ostalih” i suočavaju se sa **stigmatizacijom i diskriminacijom**. U nekim slučajevima, stručni radnici – nastavnici, socijalni radnici – uzrokuju etiketiranje dece i mladih, koje dovodi do njihove stigmatizacije, pa čak i do još većeg otuđenja, naročito kad je reč o mladima koji su izloženi riziku od socijalne isključenosti. Na to može da utiče i negativna slika koja se stvara u medijima. Gledano bilo kroz prizmu institucionalnih struktura u sferi obrazovanja i vaspitanja bilo kroz izvučene pouke na temelju nagomilanog životnog iskustva, mladi romskog porekla dele zajedničku sudbinu da bivaju obeleženi etiketama sa dubioznim asocijacijama i implikacijama da oni potiču iz “drugačijeg” miljea u odnosu na većinu drugih ljudi – većinsko stanovništvo – kojima su okruženi (Szalai, 2011). Ispostavlja se da mladi koji pripadaju nacionalnim manjinama svet oko sebe posmatraju kroz prizmu “različitosti”.

Jedna studija kojom, su, između ostalog, bili obuhvaćeni stavovi nastavnika prema romskim učenicima ukazala je na prisustvo otvorene diskriminacije prema romskim učenicima od strane zaposlenih u školama (Macura-Milovanović, 2012). Pored toga, nedovoljna osetljivost nastavnika često se manifestuje odsustvom individualizovane nastave i primenom istih kriterijuma za ocenjivanje ili diskriminatornim spuštanjem kriterijuma. U školskoj 2008/2009. godini, Romi su činili oko 90% učenika u školama za obrazovanje odraslih (Baucal i Stojanović, 2010).

Ukoliko školska kultura nije utemeljena na poštovanju ravnopravnosti i otvorenosti, ona se može odlikovati negativnim stavovima i predrasudama prema romskim učenicima, što može dovesti do nasilja nad ovim učenicima, njihovog odbacivanja i društvene izolovanosti, odnosno do neostvarivanja društvenog aspekta inkluzije u sferi odnosa između romskih učenika i učenika koji nisu romske nacionalnosti, što predstavlja značajan problem u obrazovanju romskih učenika (Macura-Milovanović, 2012). Pored toga, treba skrenuti pažnju na nedostatak uzajamnog razumevanja i poverenja između romske populacije i nastavnika, što ima za rezultat otežani pristup romske dece školama, neuspeh u školi, segregaciju i napuštanje školovanja (Macura-Milovanović, 2012).

“Kada nastavnik na roditeljskom sastanku govori o drugoj deci, on se pojedinačno obraća roditeljima te dece, a kada govori o mom detetu, onda se obraća svim roditeljima u odeljenju, umesto da se obraća meni.”

predstavnik romske NVO, dubinski intervju -

Uprkos tome što je Republika Srbija posvećena sistematskom razvoju institucionalnog i zakonodavnog okvira, kao i izgradnji mehanizama za borbu protiv diskriminacije, i dalje je izražena neposredna i posredna diskriminacija prema Romima i Romkinjama. Od ukupno **124 pritužbi zbog diskriminacije po osnovu nacionalne pripadnosti**, koje su 2014. godine uložene Povereniku za zaštitu ravnopravnosti, 40% se odnosilo na diskriminaciju prema Romima i Romkinjama⁴⁶.

Prema **Izveštaju Zaštitnika građana o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma sa preporukama**⁴⁷, rezultati koji su postignuti još nisu doveli do uklanjanja prepreka društveno-ekonomskoj integraciji Roma, a normativni osnov za sprovođenje dugoročnih mera za smanjenje siromaštva i postizanje sadržajne ravnopravnosti romskih građana još nije stvoren u potpunosti.

“Deca su nam ispričala da je jedan njihov drug kažnjen i da je dobio negativnu ocenu zato što nije uradio zadati crtež, koji nije mogao da uradi jer nije imao potreban pribor za crtanje – tehničku olovku, tuš i ostali potreban pribor. Deci nije jasno zašto nastavnici ne pokazuju više razumevanja za položaj romskih učenika.”

predstavnik NVO, dubinski intervju -

Deca koja govore jezikom koji je drugačiji od zvaničnog jezika, bilo da je to njihov maternji jezik ili jezik kojim govore kod kuće, mogu biti izložena riziku od socijalne isključenosti. Mladi romskog porekla uglavnom ostaju vezani za svoju društveno-jezičku zajednicu i nisu u potpunosti integrisani u društvo.

Pokazalo se da je segregacija u obrazovanju glavni pokretač neravnopravnosti u pogledu obrazovnih mogućnosti i mogućnosti za stručno obrazovanje, kao i reprodukcije socijalnog isključivanja po osnovu etničkog porekla. Uključivanje u razne vrste zvanične prakse, rutine i institucija u okviru glavnih tokova društva često je blokirano iz prostog razloga što nedostaje znanje o tome kako postupati. To se očito manifestuje smanjenim ambicijama i ograničenom prohodnošću (Szalai 2011). Učenici iz visokoobrazovanih porodica imaju blizu pet puta veće šanse da steknu “odlične” kvalifikacije u odnosu na njihove drugove koji potiču iz porodica čiji su roditelji niskoobrazovani. Zabrinjavajuća je činjenica da je taj odnos otprilike isti i na suprotnoj strani skale, gde se meri “marginalni uspeh u školi” (dovoljan ili nedovoljan uspeh). Kroz sagledavanje etničkog porekla učenika dolazi se do podataka koji otkrivaju postojanje dubokih podela. Ustanovljeno je da je uticaj nacionalne pripadnosti tesno povezan sa kulturnim kapitalom porodice iz koje osoba potiče, koji po svom intenzitetu svakako prevazilazi uticaj različitih uslova života ili rodne pripadnosti. Većina nastavnika vidi kao “problem” podučavanje i vaspitavanje učenika koji potiču iz drugih zajednica u odnosu na većinsku, ili tačnije, iz zajednica koji se ne uklapaju u preovlađujuće društvene i kulturne norme. Među nastavnicima vlada mišljenje da je izuzetno teško predavati u školi u kojoj ima mnogo učenika iz siromašnih porodica i da to iziskuje posebne mere, uključujući finansijska sredstva. Na osnovu tog iskustva, studija naglašava da nastavnici imaju utisak da dobijaju premalu podršku u smislu finansijskih sredstava da bi mogli da se izbore s onim što smatraju dodatno otežavajućom okolnošću u svom radu. Osim naširoko opisanih materijalnih uslova, u studiji se kritikuje nedostatak političke podrške (Szalai 2011).

“Nastavnici često ne shvataju da je njihov posao da sa svom decom rade najbolje što mogu. Stalno slušamo od njih da im je nametnut dodatni teret zato što treba da rade s romskom decom.”

predstavnik MPNTR, dubinski intervju -

⁴⁶ Izveštaj dostupan na vebajtu Poverenika za zaštitu ravnopravnosti: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>

⁴⁷ Izveštaj Zaštitnika građana o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma sa preporukama, 2013, dostupan na vebajtu: http://www.ombudsman.rs/attachments/3115_IZVESTAJ%20ZG%20O%20SPROVODJENJU%20STRATEGIJE.pdf

Devojčice romskog porekla su posebno ugrožene. Rezultati raznih anketa pokazuju da postoji problem sa takozvanim maloletničkim ili prisilnim brakovima, posebno među romskom populacijom, što takođe predstavlja kršenje ljudskih prava, ugrožava rast devojčica i često u ranom dobu dovodi do trudnoće, prekida školovanja i socijalne isključenosti.

5.3. Prepreke lične prirode (individualni faktori kod mladih)

Mladi svoje uspehe upoređuju sa svojom referentnom grupom (vršnjacima) i njihovim napredovanjem u društvu. Na njihovu subjektivnu percepciju podjednako utiču lični i normativni društveni standardi. **Upoređivanje sebe u negativnom kontekstu**, u odnosu na normativna očekivanja i postignuća svojih vršnjaka, dovodi do toga da osoba sa niskim ličnim kapitalom (poput slabe podrške porodice i matične zajednice, nedostatka finansijskih sredstava, ili slabih ili nedostajućih jezičkih veština u slučaju mladih Roma i Romkinja) ima smanjene ambicije za nastavak obrazovanja ili pronalaženje posla.

Nisko samopouzdanje utiče na postavljanje gornje granice ličnih ambicija i dovodi do toga da osoba sama sebe isključuje iz potencijalnih mogućnosti. Posledice toga mogu da stvore psihički stres, poput osećanja usamljenosti, bespomoćnosti, uznemirenosti, anksioznosti i depresije.

Imajući u vidu visoku stopu nezaposlenosti, obrazovanje više ne predstavlja faktor koji podstiče zapošljavanje, što dodatno smanjuje **motivisanost učenika**. Solidna mogućnost za zapošljavanje je ono što može najviše da stimuliše na postizanje odličnog uspeha učenike koji pohađaju srednje stručno obrazovanje i koji nemaju ambicije da nastave akademsko obrazovanje. Međutim, ovo upozorenje u vezi sa visokom stopom nezaposlenosti može imati veće negativne efekte na učenike iz porodica niskog socioekonomskog statusa.

Deca koja odluče da upišu srednju školu očekuju da steknu nova znanja i veštine i da imaju bolje perspektive za zapošljavanje i stoga će biti manje motivisana da nastave školovanje ako ne očekuju da će zahvaljujući završenoj srednjoj školi pronaći bolje zaposlenje.

“Moj brat je bio vukovac u srednjoj školi, ali još nije dobio posao.”

Procena koju je sprovedla NVO “Praxis” -

Problemi sa kojima se suočavaju socijalno uskraćeni mladi ljudi često su složeni i višedimenzionalni i ponekad imaju za posledicu ulazak u spiralu ili začarani krug **diskriminacije, nasilja i socijalne isključenosti**. Realnost socijalne isključenosti, nesigurnih uslova života, nasilja i diskriminacije kojoj su izloženi mladi ljudi iz socijalno ugroženih sredina predstavlja pretnju njihovom dostojanstvu i kršenje ljudskih prava. Mladi treba da se osećaju sposobno i motivisano da se bore za svoja sopstvena ljudska prava, kao i za prava drugih.

Kod mladih postoje brojni **razlozi lične prirode za odustajanje od školovanja**, pogotovo na prelasku iz osnovne u srednju školu: loš materijalni položaj, to što moraju da rade da bi izdržavali sebe i svoju porodicu, socijalno poreklo i nivo obrazovanja u porodici, loši rezultati u školi, socijalni problemi i probemi sa ponašanjem, nedostatak podrške roditelja, nedostatak motivacije, emigracija, i drugi. Mnogi mladi ljudi koji imaju teškoće u učenju isključeni su iz sistema redovnih škola, a nije im pružena nikakva alternativa. Taj problem se dodatno pogoršava ako njihove porodice ne pridaju značaj obrazovanju i ne motivišu ih da postižu bolji uspeh u školi.

5.

Prepreke za mlade sa invaliditetom

Srbija je 2009. godine usvojila **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja**, koji pruža osnov za uključivanje dece koja su prethodno bila socijalno isključena - dece sa invaliditetom, romske i druge dece - u zvanični obrazovni sistem. **Mapa puta za sprovođenje inkluzivnog obrazovanja** izrađena je na osnovu funkcionalnog modela inkluzivnog obrazovanja. Pri Ministarstvu prosvete formiran je i tim za realizaciju, u koji su uključene sve strukture odlučivanja. Srbija je 2010. godine usvojila Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku, koja se obezbeđuje svakom detetu odnosno učeniku iz socijalno osetljivih grupa, kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju, zdravstvu ili socijalnoj zaštiti. "Dodatna podrška odnosi se na prava i usluge koje detetu obezbeđuju prevazilaženje fizičkih i socijalnih prepreka ka nesmetanom obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti od značaja za uključivanje u obrazovni proces, život u zajednici i uspešno napredovanje."

Politikom inkluzivnog obrazovanja uvedene su nove odredbe kojima se promovišu jednaka prava i pristup obrazovanju za sve građane, kvalitet i efikasnost obrazovanja, ravnopravan pristup svim nivoima obrazovanja i horizontalna prohodnost kroz čitav obrazovni sistem u Srbiji. Povećanje dostupnosti usluga predstavlja važan aspekt inkluzivnog obrazovanja. Dodatna podrška delimično se finansira iz tri sistema (obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita), a prevashodno iz budžeta jedinica lokalne samouprave.

Uprkos činjenici da deca sa invaliditetom imaju pravo da pohađaju redovne škole kao i sva ostala deca, veliki broj ove dece i dalje ne dobija kvalitetno obrazovanje.

Iako zakonodavni i strateški okvir obezbeđuje solidnu osnovu za inkluzivno obrazovanje, deca i mladi sa sa invaliditetom i smetnjama u razvoju suočeni su sa brojnim preprekama koje sprečavaju njihovo puno učešće u društvenom, ekonomskom i političkom životu. Ove grupe dece i mladih obeležene su stereotipima, stigmatizovane su i izložene preprekama koje im onemogućavaju da iskoriste šanse za boljim životom i oduzimaju im dostojanstvo. Prepreke u obrazovanju dece/mladih sa invaliditetom mogu se javiti u raznim oblicima strukturne, kulturološke i individualne prirode.

6.1 Strukturne prepreke

Fizička nepristupačnost: Učenici sa invaliditetom i dalje nailaze na fizičke prepreke koje im onemogućavaju pristup obrazovnim uslugama, poput nepostojanja prilaznih rampi i/ili liftova u školskim zgradama sa više spratova, teških vrata, nepristupačnih toaleta i/ili nepristupačnog prevoza od škole do kuće i obrnuto.

Neadekvatna finasijska sredstva predstavljaju jedan od razloga za kašnjenje u pružanju obrazovnih usluga i smanjenje njihovog obima na nivou osnovne i srednje škole. S obzirom da se dodatna podrška uglavnom finansira iz budžeta jedinica lokalne samouprave, odluke o tome često se donose na osnovu raspoloživih sredstava u budžetu, umesto na osnovu procene stvarnih potreba učenika sa invaliditetom.

Nedostatak asistivnih tehnologija (AT): Jedan od ključnih elemenata podrške inkluzivnom obrazovanju, koji može da pomogne i učeniku i nastavniku, jeste upotreba asistivnih tehnologija u procesu nastave. Asistivna ili adaptivna tehnologija (AT) često potpada pod opšti pojam koji obuhvata asistivna, adaptivna i rehabilitaciona sredstva namenjena osobama sa invaliditetom i koji takođe podrazumeva proces koji se tiče izbora, lokacije i upotrebe ove tehnologije. Asistivne tehnologije podstiču veću samostalnost tako što korisnicima omogućavaju obavljanje zadataka koje ranije nisu mogli da obavljaju ili su ih obavljali uz velike teškoće i unapređuju odnosno menjaju način interakcije sa tehnologijom koja je potrebna za obavljanje takvih zadataka. Pri obezbeđivanju asistivnih tehnologija treba imati na umu različite aspekte, poput krajnjeg cilja asistivne tehnologije (komunikacija, kretanje, itd), funkcionalne sposobnosti osobe sa invaliditetom (senzorno-motoričke, kognitivne sposobnosti, sposobnosti komunikacije i učenja), lična svojstva, prethodno iskustvo u korišćenju AT, okruženje i ostale karakteristike koje su vezane za tu osobu.

Dodatna podrška deci sa invaliditetom na nivou škole (obezbeđivanje individualnih obrazovnih programa i usluga) nije uvek blagovremena, često je nedovoljna, a ponekad se uopšte i ne pruža. Nedovoljno je razvijena motivisanost nastavnika da prepoznaju individualne potrebe učenika i da ih podrže. Nastavnici često tvrde da rad sa decom sa invaliditetom za njih predstavlja dodatno opterećenje. Škole često nemaju adekvatne kadrove, fleksibilan nastavni plan i program, dok su nastavni materijali ograničeni, što dovodi do lošijeg kvaliteta obrazovanja za decu sa invaliditetom, u odnosu na ostalu decu. Nastavni plan i program ne bavi se na adekvatan način decom sa drugačijim potrebama u učenju.

Informacije o uslugama i mehanizmima podrške nisu uvek dostupne roditeljima i deci. U nekim slučajevima, roditelji ne znaju da njihova deca imaju pravo na dodatnu podršku niti ko može celovito da ih usmeri ka takvoj podršci.

Politika upisa u srednje škole za decu sa invaliditetom je nepovoljna. Najveći broj dece sa invaliditetom ne može da se upiše u četvorogodišnje srednje stručne škole zato što se za upis traži veliki broj bodova. Isto tako, ne postoje mogućnosti za upis dece sa invaliditetom na osnovu afirmativnih mera.

Završni ispit takođe predstavlja problem za decu sa smetnjama u razvoju. Detetu se izdaje ista diploma u kojoj se navodi da li se školovalo po IOP1 ili IOP2, ali se iz toga ne vidi jasno koje kompetencije je steklo u toku svog školovanja.

Za potrebe upisa u srednju školu, dete mora da pribavi **lekarsko uverenje** i ispuní određene zdravstvene uslove za obrazovni profil za koji želi da se školuje. Uz to, lekarski pregledi su skupi, a izveštaji lekara još uvek se svode na navođenje toga šta dete ne može da uradi, umesto na to koje su njegove ili njene sposobnosti i potencijali.

Još jedan problem je **neusklađenost između uslova u pogledu zdravstvenog stanja za potrebe upisa u srednju školu i za potrebe kasnijeg zapošljavanja**. Dete koje se upisalo u određeni profil suočava se sa činjenicom da kada kasnije bude htelo da se bavi zanimanjem za koje se školovalo, neće moći da ispuní tražene uslove u pogledu zdravstvenog stanja.

6.2 Kulturološke prepreke (društveni kontekst i stavovi)

Negativni stavovi i stereotipi: Jedna od najvećih prepreka koje se vezuju za uključivanje u obrazovanje su negativni stavovi. Kao i u društvu uopšte, ovi stavovi i stereotipi često nastaju iz neznanja i nerazumevanja. Stavovi i sposobnosti nastavnika, pogotovo onih u sistemu opšteg obrazovanja, mogu da budu glavni ograničavajući faktor za inkluzivno obrazovanje. Obuka nastavnika za razumevanje i rad sa decom sa invaliditetom često je neadekvatna ili je fragmentisana i neusaglašena. Ako nastavnici odnosno vaspitači prema učenicima sa posebnim potrebama imaju negativne stavove ili slaba očekivanja, mala je verovatnoća da će toj deci biti pruženo inkluzivno obrazovanje na zadovoljavajućem nivou. Nepoznavanje od strane nekih vaspitača odnosno nastavnika, zaposlenih i učenika problematike invaliditeta i neosetljivost prema tom problemu mogu da otežaju učenicima sa invaliditetom ravnopravan pristup uslugama obrazovanja.

Stavovi imaju ključnu ulogu u tome kako će se društvo i država odnositi prema određenim licima ili grupama lica. Stavovi i percepcije takođe utiču na socijalno uključivanje i bacaju svetlo na procese kroz koje se odvija socijalno isključivanje. Percepcije nepravdičnosti socijalnih i političkih institucija i društva u širem smislu i frustriranost s tim u vezi često se ogledaju u tome da se pojedinac oseća bespomoćno. S druge strane, osećaj pravičnosti, pravde i “pripadnosti društvu” mogu da budu odraz toga koliko društvo priznaje, poštuje i sluša svoje pripadnike.

Neki nastavnici i dalje stavljaju akcenat na “slabe strane” učenika, umesto na njihove jake strane. Još uvek preovlađuje medicinski model, umesto modela socijalnog pristupa problematici invaliditeta.

Kod dece sa invaliditetom stopa upisa je manja, dok je stopa napuštanja školovanja veća u odnosu na drugu decu. Razlozi za to su neobaveštenost roditelja o pravu na obrazovanje, neadekvatno obučeni nastavnici, nedostatak odgovarajućih nastavnih materijala, nepristupačnost i velika udaljenost škola, nedostatak finansijskih sredstava za prevoz i negativni stavovi roditelja o sposobnostima njihove dece za učenje.

Dostojanstvo u kontekstu socijalnog uključivanja neodvojivo je povezano s pojmovima poštovanja i priznavanja. Nepriznavanje može da dovede do toga da izvesna lica, pa čak i čitave grupe lica budu “nevidljive” za zvaničnu statistiku. Na primer, kad se rade ankete, dešava se da u mnogim porodicama, član domaćinstva sa invaliditetom ne bude prijavljen na spisku članova domaćinstva koji će učestvovati u anketi.

Nedostatak saradnje: Jedna od prepreka koje se vezuju za inkluzivno obrazovanje je nedostatak komunikacije između administrativnog osoblja, nastavnika, stručnih saradnika, zaposlenih, roditelja i učenika. Da bi inkluzija mogla da funkcioniše kako treba, neophodna je otvorena komunikacija i koordinacija procesa planiranja između nastavnika u sistemu opšteg obrazovanja i zaposlenih u specijalnim školama. Treba vremena da se nastavnici i stručnjaci okupe u tim i da naprave dobro osmišljene planove za utvrđivanje i sprovođenje modifikacija i posebnih ciljeva prilagođenih pojedinim učenicima. Takođe mora da postoji saradnja između nastavnika, zaposlenih u školama i roditelja da bi se ispunile potrebe učenika i omogućilo im se da lakše uče kod kuće.

6.3 Prepreke lične prirode (individualni faktori kod mladih)

Nisko samopouzdanje i upoređivanje sebe sa vršnjacima u negativnom kontekstu: Kad opisuju sebe, deca sa invaliditetom često smatraju da nisu podjednako sposobna kao njihovi vršnjaci. Kod njih se javlja osećaj frustriranosti ili gubitak samopouzdanja kad svoje veštine i sposobnosti porede sa veštinama i sposobnostima svojih vršnjaka koji se normalno razvijaju.

Deca sa invaliditetom suočena su sa brojnim oblicima **diskriminacije, nasilja i socijalnog isključivanja** u školi i van nje. Takva iskustva u nekim slučajevima dovode do izraženog osećaja niskog samopouzdanja i izolovanosti i mogu da utiču na njihovo iskustvo u učenju i društvu dok su u školi.

Deci sa invaliditetom teže je da učestvuju u obrazovnim aktivnostima, a što su stariji, razlika u veštinama postaje sve veća, uz sve veću konkurenciju po pitanju obrazovnih postignuća.

Čak i u slučajevima kada su ova deca motivisana i rado idu u školu i vole da uče i da se druže sa svojim vršnjacima, postoji uverenje da im **obrazovanje ne može doneti bolju budućnost**.

7.

Glavni nalazi i preporuke

Srednje stručno obrazovanje podrazumeva nešto više od pukog sticanja stručnih kvalifikacija, a u formalnom sistemu obrazovanja ono podrazumeva sticanje opšteg obrazovanja, razvoj stručnih kompetencija i socijalnih veština i vrednosti koje mogu da doprinesu nastavku školovanja i odgovarajućem uključivanju u sve društvene tokove (Centar za obrazovne politike, 2010).

Kad je reč o izgradnji najdelotvornijeg i najefikasnijeg pristupa rešavanju pitanja socijalne isključenosti, javljaju se dve glavne dileme u oblasti politike: da li primeniti individualizovani pristup u odnosu na strukturni, odnosno pristup koji ima za cilj prilagođavanje pojedinca zahtevima obrazovanja, usavršavanja i tržišta rada, ili pristup koji je usmeren na to da se strukturne mogućnosti učine dostupnim i da budu relevantne za motivisanje mladih; ili, pak, primeniti preventivne u odnosu na kompenzatorne mere, odnosno mere za rešavanje faktora rizika koji stvaraju socijalnu ugroženost, ili mere za ublažavanje nagomilanih problema?

Izazovi po pitanju inkluzije Roma zahtevaju dugoročno i kontinuirano angažovanje, uz ojačanu koordinaciju političkih i operativnih aspekata. Osim toga što je neophodna snažna i kontinuirana politička podrška da bi ovo pitanje ostalo u centru pažnje i zadržalo prioritet, potrebno je sve to pretočiti u praksu⁴⁸.

Postavlja se važno pitanje u kojoj meri konkretan oblik socijalne isključenosti proističe iz individualnog izbora i okolnosti, porodične situacije, konteksta školovanja i sredine u kojoj osoba živi, a u kojoj meri proističe iz šire socijalne i ekonomske infrastrukture.

Da bi dete iz siromašne porodice imalo podršku tokom čitavog procesa obrazovanja, najčešće je potrebno obezbediti različite mere (mere na nacionalnom odnosno lokalnom nivou, pogodnosti i usluge) koje će biti objedinjene u delotvoran paket mera usmeren na ublažavanje siromaštva i prilagođen potrebama deteta.

7.1. Opšte preporuke

Ključni faktor za uspešne politike je taj da ciljevi politika budu definisani tako da polaze od životne perspektive i potreba pojedinca, a ne od institucionalne perspektive ili uskih institucionalnih interesa. Imajući u vidu strukturne prepreke integraciji mladih, programi i mere podrške socijalno ugroženim mladim ljudima treba da budu zasnovane na perspektivi mlade osobe s obzirom na njenu biografiju i subjektivno usmerenje, vrednosti i veštine i da joj omoguće da preuzme glavnu ulogu u sopstvenom procesu tranzicije i sopstvenoj integraciji u društvo.

Problemi s kojima se suočavaju socijalno ugroženi mladi ljudi zahtevaju primenu holističkog pristupa i sveobuhvatnih mera širokog spektra, u rasponu od materijalne podrške u vidu odeće, knjiga, i obroka, do razvoja socijalnih veština i podrške čitavoj porodici. Podsticanje **socijalnih usluga u lokalnoj zajednici** moglo bi da bude resurs koji će omogućiti pružanje holističke i kontinuirane podrške mladima i njihovim porodicama. Takva vrsta usluga mogla bi da bude značajan resurs u nastojanjima da se dopre do onih do kojih sistem i škole ne dopiru.

Jedan od delotvornih načina da se obezbedi blagovremena intervencija jeste da se **upostavi sistem praćenja i ranog upozoravanja**. Takvi sistemi ne samo što školama i prosvetnim vlastima pružaju informacije o broju učenika koji su napustili školovanje i razlozima za osipanje učenika, već, što je još važnije, pomažu da se identifikuju učenici koji su pod rizikom od napuštanja školovanja. Dijagnostičke mere omogućavaju nadležnima da prikupe informacije o ranim znacima upozorenja na mogućnost napuštanja školovanja, poput podataka o odsustvovanju učenika sa nastave i njihovom uspehu u školi.

Ključna karakteristika većine preventivnih intervencija je **odnos koji je uspostavljen između mlade osobe i stručnog lica, kao i motivisanost mladih da promene smer svog života**, što opet zavisi od toga koliko veruju u pouzdanost i relevantnost onoga što im se zauzvrat nudi.

⁴⁸ Tematska procena IPA podrške romskim zajednicama, Konačni izveštaj, Ugovor o pružanju usluga br. 2014/344098/1

Višegeneracijski pristup može se postići, na primer, kroz uspostavljanje zajedničkih inicijativa za decu i roditelje, vodeći računa o tome da roditelji budu upoznati sa strukturom obrazovanja i zapošljavanja, da budu redovno informisani o opcijama školovanja i karijernim opcijama, kao i da budu uključeni u školske aktivnosti i aktivnosti obuke. Roditelji treba da budu maksimalno uključeni u proces obrazovanja i školski život. Podizanje svesti i animiranje roditelja treba da ide ruku pod ruku sa politikama unapređenja upisa u sistem obrazovanja.

Veoma efikasno sredstvo za **individualizovani pristup savetovanju je direktan kontakt sa** učenicom, uz uvažavanje individualne perspektive učenika u smislu kako se nosi sa prelaznim fazama, i to ne samo sa prelaskom iz škole u svet rada, već i sa prelaznim fazama u životu uopšte. Uspešno socijalno uključivanje podrazumeva ne samo ispunjenje institucionalnih ciljeva da se lice smesti na obuku ili radno mesto, već i da mu se obezbedi pristup ispunjenom životu u subjektivnom smislu. Osnaživanje se može definisati kao promena u smislu da neko više ne bude objekat, već da postane subjekat. Mladi ljudi mogu da imaju ogromnu korist od pristupa delotvornoj usluzi **karijernog vođenja** koja se redovno pruža u školi.

Promena odnosa prema znanju neophodna je da bi se izašlo na kraj sa socijalnim isključivanjem i nedostatkom učešća u društvu. U ovome takođe leži potencijal za osnaživanje, koji uvažava učenike kao subjekte u njihovom odnosu prema znanju.

Potrebno je omogućiti lakše priznavanje znanja i veština koje su mladi ljudi stekli kroz proces neformalnog učenja i uz to im obezbediti dodatni izvor učenja. Ključni elementi u tom smislu podrazumevaju učenje od vršnjaka i sa vršnjacima, uslove za učenje i uključivanje svih mladih ljudi. Formalno učenje stavlja naglasak na kognitivno učenje, dok neformalna okruženja kognitivne aspekte često dopunjuju emocionalnim, socijalnim i praktičnim aspektima učenja.

Stručna praksa i učenje kroz rad mogu da budu sredstvo za unapređenje veština, koje mladima omogućava da steknu radno iskustvo, i istovremeno im obezbeđuje osnovni prihod. Prema tome, promovisanje stručne prakse i programa stručne obuke zasnovanih na učenju kroz rad, uključujući dualno obrazovanje, takođe predstavlja način da se smanje finansijske prepreke ostanku učenika u sistemu obrazovanja.

7.2 Preporuke za dalje projektne aktivnosti

U skladu sa mandatom projekta i nalazima istraživanja, date su preporuke za ključne ciljeve/podciljeve, kao i za konkretne buduće aktivnosti koje će doprineti ostvarenju sveopšteg cilja, a to je veće uključivanje dece iz porodica niskog socioekonomskog statusa i romskih porodica u srednje stručno obrazovanje.

7.2.1 Ključni ciljevi/podciljevi:

Ključni cilj 1: Podići svest i poboljšati informisanje porodica i dece o mogućnostima za nastavak obrazovanja posle osnovne škole

- Postojanje u dovoljnoj meri odgovarajućih, blagovremenih i konkretnih informacija za porodice i decu;
- Mladi su osnaženi kroz aktivno učešće u sopstvenoj socijalnoj integraciji;
- Srednje stručno obrazovanje je prepoznato kao jedan od primamljivih puteva za izgradnju karijere;
- Mediji prenose realnu sliku o značaju obrazovanja.

Podizanje svesti i poboljšanje informisanja porodica i dece o mogućnostima za nastavak obrazovanja posle osnovne škole podrazumeva strukturisan i kontinuirani rad. Bitno je da kampanja koja se sprovodi na nacionalnom i lokalnom nivou promoviše značaj znanja/obrazovanja u opštem smislu i da šalje ciljne i konkretne poruke romskoj populaciji i ostalim grupama koje su pod rizikom od socijalne isključenosti. Neophodno je da kampanja podizanja svesti bude usredsređena na nacionalni i lokalni nivo, kao i na nivo romske zajednice i romskih porodica. Neposredna saradnja sa romskim porodicama je faktor koji često ima odlučujući uticaj na to da deca posle osnovne škole nastave obrazovanje.

Istraživanja su pokazala da uopštene poruke o značaju obrazovanja ne daju željene rezultate i da je pažnja većinskog stanovništva često usmerena na blagostanje, dok su romske porodice mnogo češće usredsređene na finansijske aspekte i obezbeđivanje minimuma egzistencije za svoje članove. Iz tog razloga je važno da u okviru kampanja podizanja svesti budu predstavljeni primeri dobre prakse u kojima će mladi romski lideri biti faktori promene, a uspešni odrasli Romi i Romkinje upućivati određene poruke roditeljima. Takođe je bitno da u kampanju budu uključeni i poslodavci koji će upućivati poruku da su im potrebni mladi i sposobni ljudi koji imaju znanje, bez obzira na to kojoj konkretnoj društvenoj grupi pripadaju.

Pored poruka namenjenih socijalno isključenim grupama, kampanje treba da se obraćaju i većinskom stanovništvu.

Napori da se poboljša informisanje porodica i dece o mogućnostima za nastavak obrazovanja posle osnovne škole treba da se odvijaju u dva pravca rada: s jedne strane, kroz jačanje kapaciteta obrazovnih i drugih nadležnih ustanova za blagovremeno i adekvatno informisanje, a sa druge strane, kroz vremenski oročene aktivnosti koje će doprineti boljem informisanju porodica i dece o pravima i mogućnostima da deca nastave svoje obrazovanje.

Na lokalnom nivou, kao i na nivou obrazovnih institucija, mogu da se kreiraju informativni paketi za romske koordinate, zaposlene u školama, a posebno za psihologe/pedagoge i administrativno osoblje, sa jasnim i jednoobraznim informacijama o stipendijama, dečjim pravima, afirmativnim merama, i slično. Iako se od obrazovnih ustanova očekuje da imaju takve informacije u okviru svog tekućeg delokruga rada, istraživanje je pokazalo da, u praksi, deca i njihove porodice često od škole dobijaju nekonzistentne i nepotpune informacije i nedovoljnu podršku.

Informisanje porodica niskog socioekonomskog statusa i romskih porodica treba da se odvija na nekoliko načina. Proces informisanja treba da počne što ranije (po mogućnosti od sedmog razreda osnovne škole) kroz redovne roditeljske sastanke i organizovane info-dane i radionice za roditelje, kao i za roditelje i decu zajedno. Istraživanje takođe pokazuje da je neposredan kontakt sa romskim porodicama izuzetno važan i da informacije koje im se pružaju moraju da budu blagovremene i konkretne. Prilikom organizovanja radionica i info-sesija, mora se voditi računa o tome da one budu organizovane u vreme koje odgovara roditeljima (da to ne bude u vreme kada roditelji rade sezonske poslove, da ne bude prečesto i da ne traje predugo, itd).

Uz romsku zajednicu, značajnu ulogu u pružanju podrške mogu da odigraju i romske NVO i stoga je važno da one imaju detaljne informacije o opcijama koje se deci nude (informacije o profilima kvalifikacija, o tome koji su profili zanimanja traženi na tržištu rada, kao i o sistemima podrške, pravima roditelja, i dr).

Činjenica je da informisanje, samo po sebi, nije dovoljno. Još jedan važan korak, nakon informisanja, je pružanje konkretne podrške deci i porodicama u ostvarivanju prava na obrazovanje (pomoć u pribavljanju dokumentacije, itd). Takođe je neophodno da info-sesije i radionice budu osmišljene tako da ne pružaju samo informacije, već i da eventualno aktiviraju emocionalne potencijale roditelja.

Pristup i aktivnosti u oblasti podizanja svesti i komunikacije⁴⁹

Slogan: *Glas Roma treba da se čuje. Lica Roma treba da se vide.*

Spisak aktivnosti (koji nije naveden po redosledu prioriteta):

1. Poster u romskim zajednicama
2. Obaveštenja putem SMS poruka
3. Lokalne radio (i TV) stanice
4. Facebook (i/ili foto kanal)
5. Nagrade za novinare (konkurs za najbolju fotografiju)
6. Obuka direktora škola za nastupe u medijima
7. Posete terenu (za novinare, direktore škola)
8. Uspešne priče
9. Inlej za flajere
10. Pripovedanje/školski mediji

Dodatne opcije:

- Kalendar
- Grafiti
- Izrazi/formulacije
- Publikacije/oglasi (besplatni) u štampanim medijima
- Video igrice/prave igrice (u virtuelnom/stvarnom okruženju)
- Inleji za flajere
- Takmičenje u školskim veštinama
- Školski mediji u srednjim školama

Ključni cilj 2: Ojačati kapacitete svih ključnih aktera koji su relevantni za obrazovanje dece

- Zaposleni u osnovnim i srednjim školama su motivisaniji i stručno osposobljeniji da podstiču učenje, razvoj i socijalno uključivanje svih učenika
- Ojačane su kompetencije roditelja i njihovi kapaciteti za ostvarivanje prava i reagovanje u slučajevima diskriminacije
- Ojačani su kapaciteti svih relevantnih aktera (poput zaposlenih u školama, privrede, ustanova, nevladinih organizacija i novinara na lokalnom nivou) za promovisanje značaja obrazovanja i znanja za decu i perspektiva za zapošljavanje.

Jačanje kapaciteta svih ključnih aktera koji su relevantni za obrazovanje dece podrazumeva kontinuirani i sistematski rad sa zaposlenima u obrazovnom sistemu, kompanijama, ustanovama na nivou lokalne zajednice i roditeljima iz romske i većinske populacije. Pored unapređenja informisanja dece i njihovih porodica o značaju i mogućnostima za nastavljjanje obrazovanja, program jačanja kapaciteta (putem radionica, obuke i individualnog savetovanja) može da se osmisli tako da sve aktivnosti doprinesu da se među roditeljima razviju modeli vaspitanja dece, da se ojačaju njihovi kapaciteti za ostvarivanje prava i reagovanje u slučajevima diskriminacije, kao i da se promoviše značaj obrazovanja i znanja za decu i perspektiva za zapošljavanje.

Kroz jačanje kapaciteta otvara se mogućnost za pružanje psihosocijalne podrške porodicama i sticanje jasnijeg uvida u njihovu situaciju. Obuka za roditelje treba da bude interaktivna i usmerena na jačanje njihovih kompetencija.

Jačanje kapaciteta zaposlenih u privredi i obrazovnom sistemu treba da bude usmereno na prepoznavanje diskriminacije i reagovanje na slučajeve diskriminacije, kao i na prava deteta i prihvatanje različitosti.

Jačanje kapaciteta novinara i aktivno učešće medija u promovisanju vrednosti znanja/obrazovanja može da ima presudni značaj za održivost promena.

Unapređivanje karijernog vođenja i profesionalne orijentacije za romsku decu i decu niskog socioekonomskog statusa podrazumeva rad na pružanju holističkih saveta i dodatno jačanje kapaciteta za rad sa grupama koje su izložene riziku od socijalnog isključivanja. Uloga osnovne škole i karijernog vođenja često ima presudni uticaj na odluku deteta da nastavi svoje obrazovanje. Sistemom karijernog vođenja treba da bude obuhvaćeno ne samo dete, već i njegova porodica. Pored savetovanja, karijerno vođenje podrazumeva i aktivnosti koje doprinose upoznavanju dece sa konkretnim zanimanjima, očekivanjima u okviru konkretnih obrazovnih profila i perspektivama nakon završetka škole. Stoga je neophodno da karijerno savetovanje počne što ranije i da obuhvati zajedničke obilaskne kompanije, razgovore sa uspešnim i kompetentnim stručnjacima za određene oblasti, kao i razgovore sa kompetentnim Romima.

Pristup i aktivnosti u oblasti jačanja kapaciteta

Spisak aktivnosti (koji nije naveden po redosledu prioriteta):

1. Razvoj i sprovođenje sveobuhvatnih programa obuke koji obuhvataju sledeće teme:

- Za obrazovne ustanove:
  - Karijerno vođenje i holističko savetovanje
  - Faktori rizika od ranog napuštanja školovanja – prepoznavanje i prevencija
  - Mehanizmi podrške socijalnom uključivanju dece iz najugroženijih grupa
- Za roditelje:
  - Vrednost obrazovanja i znanja; obrazovne mogućnosti i mehanizmi podrške
  - Veštine roditeljstva
  - Ljudska prava i prava deteta i reagovanje na slučajeve diskriminacije
- Za kompanije:
  - Ljudska prava i prava deteta, sprečavanje diskriminacije;
  - Značaj socijalnog uključivanja socijalno najosetljivije grupe dece

2. Info-dan/info-sesije: grupne i individualne sesije sa decom i roditeljima u obrazovnim ustanovama i kompanijama;

3. Događaji posvećeni vršnjačkom učenju – razmena znanja i iskustava u koju su uključene škole, kompanije, predstavnici lokalne samouprave, roditelji;

4. Radionice sa decom/roditeljima sa glavnim ciljem jačanja otpornosti i kompetencija na interaktivan i participativan način;

5. Javne manifestacije (poput dana karijere);

6. Individualni rad sa romskim zajednicama/porodicama (u saradnji sa nevladinim organizacijama).

Ključni cilj 3: Unaprediti sistem podrške romskoj deci i deci niskog socioekonomskog statusa u okviru sistema obrazovanja

- Unapređene usluge profesionalne orijentacije i karijernog vođenja za romsku decu i decu niskog socioekonomskog statusa, koje podrazumevaju pružanje usluga holističkog savetovanja
- Uspostavljen sistem vršnjačke podrške
- Uspostavljena strategija saradnje, uz koordinaciju različitih mera na svim nivoima

Unapređenje sistema podrške romskoj deci i deci niskog socioekonomskog statusa u okviru sistema obrazovanja može da ima presudni uticaj kako na odluku deteta da nastavi svoje obrazovanje, tako i na odluku da ostane u sistemu obrazovanja. Prilikom pružanja dodatne podrške učenicima, naročito što se tiče pokrivanja troškova prevoza, obroka, udžbenika i školskog pribora, uključivanja u vannastavne aktivnosti i ekskurzija, neophodno je da te aktivnosti budu koordinisane sa ostalim partnerima i da se angažuju svi mogući resursi na lokalnom i nacionalnom nivou, kao i u okviru međunarodne i domaće zajednice nevladinih organizacija.

Pored jačanja kapaciteta zaposlenih u obrazovanju za rad sa socijalno isključenim grupama, za podršku deci u učenju i unapređenju njihovih postignuća važno je unaprediti i sisteme vršnjačke podrške. Vršnjaci imaju višestruki značaj - pored podrške učenju, ovaj oblik rada ima veliki značaj i za eliminisanje predrasuda i borbu protiv diskriminacije.

Dodatne vrste podrške posebno su važne na početku školovanja, u prvoj godini srednje škole, da bi se dete zadržalo u obrazovnom sistemu, a za određeni broj romskih porodica koje se nalaze u posebno teškom materijalnom položaju, to može imati presudan uticaj i na odluku da dete nastavi školovanje.

Pristup i aktivnosti

Spisak aktivnosti (koji nije naveden po redosledu prioriteta):

1. Obuka zaposlenih u obrazovanju (školskog tima za karijerno vođenje i socijalno uključivanje) za pružanje psihosocijalne podrške i holističko savetovanje;
2. Mreža za vršnjačko učenje u sklopu škole;
3. Stvaranje lokalne mreže i resursa za pružanje dodatne materijalne podrške deci i njihovim porodicama.

Bibliografija:

1. Centar za obrazovne politike (2010). Srednje obrazovanje u Srbiji. Beograd: Svetska banka
2. Dimov, J. (2007). Srednje stručno obrazovanje i potrebe tržišta rada u Beogradu. Beograd: Centar za obrazovne politike i Alternativna akademska obrazovna mreža.
3. EUROFOUND (2012). Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. European Commission (2014). Conclusions on Efficient and Innovative Education and Training to Invest in Skills - supporting the 2014 European Semester Education, Youth, Culture and Sport. Brussels: Council of European Union.
5. European Commission (2012). Council conclusions on education and training in Europe 2020 — the contribution of education and training to economic recovery, growth and jobs. Brussels: Council of European Union.
6. European Commission (2009). Council conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020). Brussels: Council of European Union.
7. European Commission (2012). Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. Strasbourg: European Commission.
8. European Commission (2014). EU Employment and Social Situation, Quarterly Review. Brussels: European Commission.
9. European Training Foundation (2007). Secondary Education in OECD countries, Common challenges, differing solutions. Torino: European Training Foundation
10. European Training Foundation (2013). Good Multilayer Governance for Vocational Education and Training. Torino: European Training Foundation
11. Maksimović, I., Bratić, G. (2013). Mapping of VET educational, policies and practices for social inclusion and social cohesion in the Western Balkans, Turkey and Israel. Torino: European Training Foundation
12. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2016). Godišnji izveštaj o radu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
13. J. Markovic, S.Dzigurski, M.G.Lopez, European Commission and the Council of Europe (2014). Mapping of Barriers to Social Inclusion of Young People in Vulnerable Situations
14. OECD (2007). Understanding the Social Outcomes of Learning. Paris: OECD Publishing.
15. OECD (2013). Education at a Glance. Paris: OECD Publishing.
16. Privredna komora Srbije (2012). Analiza rezultata istraživanja o potrebama privrede za zanimanjima i veštinama.
17. Republički zavod za statistiku (2013). Anketa o radnoj snazi.
18. Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF (2014). Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey
19. Vlada Republike Srbije (2005). Strategija karijernog vođenja i savetovanja. "Službeni glasnik RS", br. 55/05, 71/05-ispavka, 101/07 i 65/08.
20. Vlada Republike Srbije (2017). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. "Službeni glasnik RS", br. 88/17.
21. Vlada Republike Srbije (2012). Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji. "Službeni glasnik RS", broj 107/12.
22. Vlada Republike Srbije (2014). Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji.
23. Vlada Republike Srbije (2013). Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju. "Službeni glasnik RS", br. 101/17.
24. Vlada Republike Srbije (2013). Zakon o dualnom obrazovanju. "Službeni glasnik RS", br. 101/17.